

Mondattípus, illokúciós aktus, perlokúciós hatás A kétrétegű dinamikus pragmaszemantika mint az illokúciós logika továbbfejlesztése

Alberti Gábor – Szeteli Anna – Kleiber Judit – Kárpáti Eszter

PTE Nyelvtudományi Tanszék

reALIS Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport

*„I am not what I think I am,
and I am not what you think I am.
I am what I think you think I am.”*

Charles Horton Cooley (szociológus, élt 1864–1929)

Összefoglaló

A tanulmány gondolatmenete két szálon fut, ahogy a kettős címe is utal rá. Az egyik szál az illokúciós aktusok természetének, illetőleg a mondattípusokhoz fűződő kapcsolatának az áttekintéséből indul ki. Az előbbi területen Searle funkcionalistának/pszichológistának nevezhető szempontrendszerét helyeztük figyelmünk középpontjába (illokúciós cél/erő, perlokúciós hatás, világ-szó illesztési irány, kifejezett pszichológiai állapotok). Az utóbbi területet, ahol nyelvtipológiai és logikai-szemantikai szempontok mentén alakult ki a mondattípusozási és pragmatikai kategóriák rendszere, azzal jellemezhetjük, hogy a nyelvi forma szolgál a rendszerépítés kiindulópontjául. A másik szálon bemutatunk egy, a formális irányzatban gyökerező, reALIS nevű pragmaszemantikai megközelítést. A két szál ott fut össze, hogy azt állítjuk: a reALIS – élethossziglani elmerepresentációvá kiteljesedő dinamikus megközelítéséből adódóan – kézenfekvően kínálja a pszichologista/funkcionalista megközelítés eredményeinek maradéktalan integrálását, miközben számot ad a funkcionalista beszédaktustípusok és a formalista mondattípusok kapcsolatrendszeréről.

Kulcsszavak: illokúciós erő, illokúciós cél, illokúciós logika, perlokúciós hatás, mondattípusok, dinamikus pragmaszemantika

1. Bevezetés

A tanulmány egyik kiemelt célja – ahogy a főcím utal rá – az illokúciós aktusok természetének, illetőleg a mondattípusokhoz fűződő kapcsolatának az elemzése. Az előbbi területen az austini beszédaktus-elméletet (Austin 1975 [1962]) továbbfejlesztő John Searle funkcionalistának vagy pszichológistának nevezhető pragmatikai szempontrendszerét helyeztük figyelmünk középpontjába (pl. Searle 1969; 1976; Searle-Vanderveken 1985): az illokúciós erő és cél, valamint a perlokúciós hatás fogalmát, a világ-szó illesztési irányokat, a kifejezett pszichológiai állapotok, illetve őszinteségi feltételek kérdésését, az illokúciós erő mértékének és a társadalmi státuszának a kapcsolatát, az érdekek problémakörét. Az utóbbi területet, ahol

nyelvtipológiai (Sadock–Zwicky 1985; König–Siemund 2007) és formális logikai-szemantikai (Dowty–Wall–Peters 1981; Asher–Lascarides 2003; Kamp–Genabith–Reyle 2011; Lauer 2013) szempontok mentén alakult ki a pragmatikáinak tekintett kategóriák rendszere, azzal jellemezhetjük, hogy a nyelvi forma szolgál a rendszerépítés kiindulópontjával. E kiindulópont meghatározó eleme a hagyományos mondattipológia (Rácz–Takács 1987), ami mellett mind a nyelvtipológusok (König–Siemund 2007: 283–284, 322–323), mind a pragmatikát formális szemantikai alapokra helyezni kívánók (Lauer 2013: 4–7) jó okokat látnak egyértelműen elkötelezni magukat. E hagyomány szerint három univerzális fő mondat típus van: a kijelentő, a felszólító és a kérdő. A funkcionális indíttatású searle-i beszédaktus-tipológia ezzel a formális kiindulópontú tipológiával csupán erősen részleges megfeleltetési kapcsolatot mutat (Gärtner 2012: 245–246) – aminek magyarázatára az 5–6. szakaszban kerítünk sort.

Az alcím arra utal, hogy a *Jelentés és Nyelvhazsnálat* korábbi számaiban is különböző szempontokból már bemutatott $\mathfrak{re}ALIS$ elmélet elmererepresentációvá kiteljesedő dinamikus megközelítéséből (Alberti 2011; Alberti et al. 2019a; 2019b; Szeteli–Gocsál–Alberti 2019) (3.1.) és integratív ontológiájából adódóan (Alberti–Kleiber 2014; Szeteli et al. 2022; 2023) – miközben a formális logikai-szemantikai háttérű irányzatban gyökeredzik – kézenfekvő módon kínálja a pszichologista/funkcionalista megközelítés eredményeinek a szerves integrálását. Aprólékosan kimutatjuk, hogy (Searle–Vanderveken 1985) (a továbbiakban: $S\&V$) illokúciós aktusainak komponensei (amelyekre alább az $I+BDA_{S\&V}$ rövidítéssel utalunk) újraértelmezhetőek a logikai-szemantikai irányzat diskurzusrepresentációs szintjeinek attitűdjelölőiként. Ha pedig ehhez hozzáteszünk három olyan innovatív elemet, amelyek $S\&V$ illokúciós logikájának formális rendszerében nem kapnak szerepet, akkor éppen eljutunk a $\mathfrak{re}ALIS$ elmélethez:

$$(1) \quad \mathfrak{re}ALIS = I+BDA_{S\&V} + \text{címkerekurzió} + \text{differenciálás} + \text{eseményszerkezet}$$

Az (1) képlet tehát azt fogalmazza meg, hogy a $\mathfrak{re}ALIS$ nem szemben áll a nyolcvanas évekre kiérlelt funkcionális pragmatikai megközelítéssel ($S\&V$), hanem integrálja azt a formális irányzatba, és továbbfejleszti a funkcionális rendszerben is jól megragadható pontokon. A 4–6. szakaszban szemléltetjük ezeket a pontokat, miután a 2. szakaszban olyan félformális ismertetést adunk a $\mathfrak{re}ALIS$ -ről, amit elégségesnek remélünk az imént említett integráció és továbbfejlesztés lényegének a megértéséhez, a 3. szakaszban pedig összehasonlítjuk a $\mathfrak{re}ALIS$ -t és az illokúciós logikát ($S\&V$).

A 2. szakaszban tehát felvázoljuk a $\mathfrak{re}ALIS$ lényegét, részben a közvetlen tudományos előzményének tekinthető kampi DRT diskurzusrepresentációs elmélettel (Kamp–Reyle 1993) való összevetésében. Rámutatunk, hogy az, ahogyan a $\mathfrak{re}ALIS$ új matematikai definíciós háttérrel ad a diskurzusrepresentációnak, természetes alapot teremt a funkcionális megközelítés integrálására. Ezzel a $\mathfrak{re}ALIS$ végső soron a (szintén kampi) Mental-State DRT (Kamp–Bende–Farkas 2019: 2.1.) irányvonalán halad tovább.

Az illokúciós logikát az illokúciós erő hét összetevőjének ($S\&V$: 12–20, 36–48) tárgyalásán keresztül mutatjuk be a 3. szakaszban.

A 4. szakaszban a mellett érvelünk, hogy a beszédaktustípusok halmazának definiálása során S&V által is alkalmazott rekurziós technika az egyes attitűdök definiálása során is alkalmazandó. A tudatelméleti kutatások kiindulópontját jelentő mentalizáció (Wimmer–Perner 1983) megragadásához rekurzívan definiálható komplex attitűdcímkek szükségesek.

Az 5–6. szakaszban bemutatjuk, hogyan ragadható meg az illokúciós aktustól a perlokúciós hatásig vezető searle-i út valamennyi apró mozzanata – az illokúciós sikeresség és defektivitásmentesség összetevői – a három fő mondat típus által megvalósított beszédaktustípusok esetében. A major mondat típusok által meghatározott rendszerünkben a minor mondat típusok is (König–Siemund 2007) „helyükre kerülnek”. Mindehhez az a „differenciálás” is szükséges, amelyre Oishi (2014; 2016) tesz javaslatot (5. szakasz): a beszélőt világosan el kell különíteni a feladótól. Az utóbbi egy szerep, amit az előbbi eljátszik a beszédcselekvés során. Ugyanígy kell elkülöníteni a hallgatót a címzetti szereptől. A *reALIS* definíciós ontológiájának köszönhetően ez a differenciálás nem csupán terminológiai tisztázást jelent, hanem a szó és világ közötti interpretációs illesztési lépésekkel (S&V: 53) egyenértékű interpretációs illesztési pontokat kínál. A searle-i perlokúciós hatás értelmezéséhez, valamint a mondatok és beszédaktustípusok közötti fent említett erős részlegesség áthidalásához még egy innovatív lépést tartunk szükségesnek, amit az (1) képletben eseményszerkezetként említünk. Olyan háromszatú eseményszerkezetet rendelünk az igei jelentésekhez, amelyben a szokásosan feltételezett kumulatív szakasz és eredményszakasz mellett (Kamp–Genabith–Reyle 2011) egy felkészülési szakaszt is tekintünk (Farkas–Ohnmacht 2012).

A tanulmányt rövid összegzés zárja a 7. szakaszban.

2. *reALIS*

Mint Alberti et al. (2021) összegző szakaszában utalunk rá, a jelen tanulmány egy harmadikkal együtt (Alberti et al. 2019b) egy olyan triádot alkot, amelyben megkísérlünk a pragmaszemantika alapkérdéseire választ adni egy olyan dinamikus szemantikai bázisra épülő formális elméletben, amely a dinamikus szemantika reprezentacionalista ágához tartozik, a kampi diskurzuszerepléshez (Kamp–Genabith–Reyle 2011), amit a diskurzuszereplés elmereplésévé való kiterjesztésével fejleszt tovább. Ennek eredménye a *reALIS*, ami „kölcsonös” (*reciprocal*) és „élethossziglani” (*lifelong*) interpretációs rendszer (*interpretation system*), az LDRT élethossziglani diskurzuszereplés elmélet nyomdokain továbbhaladva (Alberti 2000).² A három tanulmányt (elfogadható mértékű átfedések árán) önmagában is olvashatóvá próbáltuk tenni, de felhívjuk az olvasók figyelmét arra, hogy együtt hozzák létre a következőkben felvázolt komplexitást. Alberti et al. (2019b) a magyar formális szemantikai kutatások egy jelentős vonulatába ágyazta mondandóját a kérdések pragmaszemantikájáról. Alberti et al. (2021) a *reALIS*

¹ A három szakaszt a *hazautazik* ige szemléltetjük. A kumulatív szakasz az, amikor valaki éppen utazik haza. Az eredményszakasz az otthon töltött időszak. A felkészülési szakasz pedig az, amikor „hazautazóféiben van”.

² Az 1. szakaszban bemutatott (1) képletben szereplő 'címkerkurzió' és 'differenciálás' biztosítja a 'kölcsonosság'-et, illetve az 'élethossziglaniság'-ot.

formális szemantikai gyökereinek felvázolását (Partee 1996) és a kurrens dinamikus-pragmatikai célrendszer feltérképezését (Farkas–Roelofsen 2017) követően azt az adósságot kívánta törleszteni, hogy a kérdő mondat típus pragmaszemantikai jellemzéséhez hasonló alaposágú leírást kapjon a felszólító és a kijelentő mondat is, majd a minor mondat típusok közül a felkiáltó és az óhajtó. E tanulmányban pedig azt kívánjuk igazolni, hogy a klasszikus pragmatikai gondolatvilág (S&V) érdemben integrálható a Montagoviánus gyökerű (Montague 1974 [1970]; Montague 1973; Dowty–Wall–Peters 1981) formális irányzatba, annak a „kognitív kiterjesztéstől” nem eleve elzárkózó *Mental DRT* ágába (Maier 2010; 2016; Kamp–Bende–Farkas 2019).

2.1. A diskurzusreprezentálás alternatívái

A *reALIS* bemutatását a (2c) pontban szereplő struktúra taglalásával szeretnénk megkezdeni, egyből összevetve a DRT-beli „előzményével”, amely a (2b) pontban látható. A jelen tanulmány céljainak megfelelő félformális tárgyalás³ szempontjából kifejezetten előnyös a híres kampi dobozos ábrázolás, ami mögött (az interpretációs mechanizmusokat is beleértve) éppoly bonyolult matematikai tartalom áll, mint az antireprezentacionalista irányzat dinamikus logikai formulái mögött (Groenendijk–Stokhof–Veltman 1996; Lauer 2013), de a lényegét – a diskurzusépítő stratégiát – könnyen átlátható módon mutatja.

A (2b)-ben közölt (némileg egyszerűsített⁴) egynybozos diskurzusreprezentációs struktúra (DRS) a következőkben felvázolt módon fejezi ki a (2a) példamondat tartalmát. A mondat három referensről tesz állítást, amelyeket *x*, *y* és *z* jelöl, ezek láthatóak a leválasztott felső dobozrészben. Közülük *z*-ről az az állítás jelenik meg az alsó dobozrészben, hogy ő professzor, *y*-ról az „derül ki”, hogy könyv, *x*-ről pedig az, hogy *z* diákja; *l*. az alsó dobozrészben a 2., 3. és 5. sort. A másik három sor

³ E tanulmány elsődlegesen olyan olvasókhöz kíván eljutni, akik a pragmatikát a tipikus searle-i világból ismerték és szerették meg (Searle 1969; 1976), amire nem jellemző az erős formalizálás (Andor 2011: 8–9): „the development of formal semantics has given us a sophisticated intellectual apparatus that gives us the illusion that we are achieving understanding. But it seems to me [J. Searle], we are not. I mean, the possible world semantics analysis of counterfactuals seems to me to add nothing to the understanding of counterfactuals, and the Tarskian set theoretical analysis of truth, a tremendous formal achievement, seems to me to add nothing to the understanding of truth, what it is for a proposition to be true. However, I stand outside the mainstream. I am not part of the contemporary: mainstream development in the philosophy of language, which is more and more formalistic, more and more a matter of developing formal model theories, formal semantics for different types of expressions. As far as I know, without exception, they have not, actually, increased our insight. We are not much better off understanding how does language actually work in human communication.” Megjegyzendő, hogy maga a tárgyalásunk alapjávé megtett Searle–Vanderveken-könyv (S&V) nem tipikus searle-i mű ebben az „antiformalista” értelemben, mert az ott bemutatott illokúciós logika a formális logikára jellemző absztrakt matematikai eszköztárat használja. Azt, hogy S&V könyvére építsük a *reALIS* összevetését a „klasszikus pragmatikával”, e tanulmány egy korábbi változatának (Szeteli–Kárpáti 2021) névtelen bírálója javasolta. Megfogadtuk a javaslatot, mert a formális *reALIS* rendszert valóban úgy lehetett a legkönnyebben összevetni a „searle-i világgal”, ha annak legerősebben formalizált változatát vesszük alapul.

⁴ Az idő- és térobjektumokhoz tartozó diskurzusreferenseket (Karttunen 1976) például ebben a tanulmányban általában vagy elhagyjuk a reprezentációkból, vagy kommentálatlanul hagyjuk.

pedig ezt az információt nyújtja: a professzor ajánlja a könyvet a diáknak (1. sor), a könyv hasznos (4. sor), és a diák okos (6. sor). Egy DRS-ban tehát egy mondat (vagy egy koherens mondatsor) tartalma elemi, minimális állításokra van bontva (vagy legalábbis kisebb egységekre, bizonyos „átmeneti” DRS-verziókban, amelyek az információ részleges lebontását mutatják).

- (2) Egy egyszerű DRS és $\mathfrak{reALIS}$ -beli dekompozíciója
- Egy professzor egy hasznos könyvet ajánl egy okos diáknak.
  - A DRS, amit Kamp–Reyle (1993: 292) 3.106. számú példája alapján hoztunk létre

x v z
z ajánlja y-t x-nek professzor z könyv y hasznos y x diákja z-nek okos x

- c. A (2a) mondat információtartalmának a $\mathfrak{reALIS}$ -reprezentációja

z ajánlja y-t x-nek	
professzor z'	z'→z
könyv y'	y'→y
hasznos y''	y''→y'
x' diákja z''-nek	x'→x z''→z'
okos x''	x''→x'

A (2c)-ben bemutatott alternatív DRS a (2a) mondat által kifejezett információ (még) nagyobb mértékű dekompozícióját valósítja meg – a $\mathfrak{reALIS}$ formális eszköztárral. Ebben a reprezentációban a hat elemi állítás oly módon jelenik meg, mintha valamilyen lexikonból lennének kiválasztva; amelyben az argumentumokra – lexikai tételről lexikai tételre – nyilván eltérő referensek utalnak. E referenseket a lexikai tételek mondatba illesztését követően kell unifikálni a mondatot létrehozó grammatikai relációk alapján.⁵ A (2c) reprezentációban kilenc különböző referens van.⁶ A nyilatkat tartalmazó egyszerű képletekkel az egyes grammatikai relációk alapján végrehajtandó referenzazonosítási – „horgonyzási” – lépéseket regisztráljuk. Plauzibilisnek ítéljük a kézenfekvő (magyar) grammatikai ismeretek alapján, hogy z', a professzor, odahorgonyozandó az ajánlóhoz (z), a könyv (y') az „ajánlott dologhoz” (y), a „hasznos dolog” (y'') a könyvhöz (y'), a diák (x') ahhoz, akinek ajánlva lett a könyv (x), a diák tanára (z'') a professzorhoz (z'), az okos személy (x'') a diákhoz

⁵ Unifikáción a PROLOG számítógépes nyelvben alkalmazott szimbólumazonosítási mechanizmust értjük (Alberti–Balogh–Kleiber 2002; Alberti et al. 2003; Alberti–Kleiber 2004; 2010).

⁶ Az x, x' és x'' szimbólumok például három különböző referenst jelölnek, amelyek kizárólag azért kaptak e tanulmányban hasonló jelölést (a közös x komponensre utalva), hogy az olvasó könnyebben eligazodjon a „későbbi” unifikációs mechanizmus lépésein.

(x'), sorról sorra haladva lefelé. Nincs viszont olyan plauzibilis grammatikai szabály, amely alapján a „hasznos dologhoz” (y') oda kellene horgonyozni az „ajánlott dolgot” (y), így hát nincsen [$y' \rightarrow y$] horgonyzási lépés a (2c) reprezentációban. Hasonlóképpen nincsen közvetlen [$x' \rightarrow x$] társítás, minthogy nincsen olyan grammatikai szabály, ami az okosnak mondott személyt (x') azonosítaná az ajánlás célszemélyével (x).

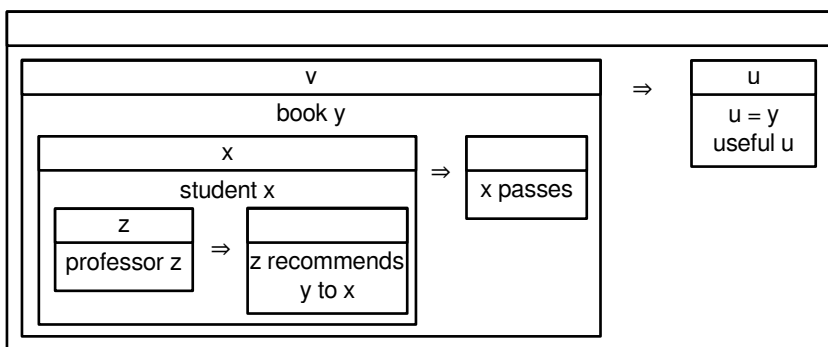
Felmerülhet, hogy a (2c) reprezentáció a (2b)-nek egy kevésbé olvasóbarát változata, hiszen a (2b)-beli három referens ugyanazt az információt hordozza, mint a (2c)-beli kilenc referens hármásával azonosítva ($x=x'=x''$, $y=y'=y''$, $z=z'=z''$), az egyirányú ' $\rightarrow$ ' horgonyzási reláció lezárása révén.⁷ Nem ez a helyzet azonban: az egyirányú horgonyzásról Alberti–Kleiber (2023) igazolja, hogy arra építve a lexikai tételek között egy olyan „távolsági függvény” definiálható, ami sokféle áthidalási (*bridging*) jelenség megoldásában kulcsszerepet játszhat. Ami azonban a jelen tárgyalás szempontjából még érdekesebb: az elmereprezentációt a *reALIS*-ben olyan ontológiai státuszú *referens* koncepcióra alapítjuk, ami hasonlatos Landman (1986) *fogas* ('peg') koncepciójához: az információdarabokat „rájuk kell akasztani”, ezt a célt szolgálják a fogasok, de a hozzájuk társított információtól függetlenül maradnak (szemben a kampi diskurzusreferensekkel, amelyek dolgok és élőlények képviselőinek látszanak).

A reprezentációs technikák (és kapcsolatok) mélyebb megértése végett tekintsünk most egy bonyolult logikai struktúrájú mondatot (3a) (NB: az egyik bírálónk tanácsát megfogadva azt javasoljuk a formalizmus finom részletei iránt kevésbé érdeklődő olvasók számára, hogy a (3) ponthoz kapcsolódó elemzést ugorják át)! Bár csak egy „ha..., akkor...” felépítésű következtetést figyelhetünk meg benne, a *minden* kvantordetermináns kétszeri megjelenése gyakorlatilag két további következtetést nyújt: „ha találunk egy diákot/professzort (egy értelemszerűen korlátozott halmazon belül), akkor az ilyen és ilyen...”. Egy következtetési viszonynak a DRT-ben (Kamp–Reyle 1993) egy olyan, három dobozból álló részbenrendezett struktúra felel meg, ahol a legnagyobb doboz tartalmazza a két kisebbet, amelyeket egy ' $\Rightarrow$ ' szimbólum kapcsol össze. A (3b)-ben látható dobozrendszer e háromdobozos konfiguráció háromszori rekurzív alkalmazásával áll elő. Nem ennek a tanulmány-nak a feladata megmutatni, hogy a kapott dobozstruktúrára hogyan kell alkalmazni egy olyan (kívülről induló) modell alapú interpretációs eljárásort, ami éppen azt az interpretációt eredményezné, amit a logikusok a (3a) mondathoz társítanának. A tárgyalásunk jelen szakaszában csak annyi releváns, hogy a referensek különböző dobozszintekre való elkülönítésével elő lehet állítani azt a kívánatos hatóköri hierarchiát, ami a logikusok és a szintakták világában (pl. É. Kiss 2002) *operátor-nak* nevezett objektumok között fennáll. A DRT világába először bepillantó olvasónak azzal a javaslattal szeretnénk segíteni a dinamikus szemantika ezen ágában alkalmazott – lényegében eljárászerű – megközelítés szellemének a megértésében, hogy figyelje meg a (3b) reprezentációban a négy referens

⁷ Egy reláció esetében annak lezárásán a matematikusok egy meghatározott kiterjesztését értik. Az adott esetben ha [$\xi \rightarrow \xi'$] és [$\xi' \rightarrow \xi''$] az eredeti reláció elemei, akkor [$\xi \rightarrow \xi''$] (is) eleme a kiterjesztett relációnak a kommutativitás miatt, [$\xi \rightarrow \xi''$] pedig szintén eleme annak a tranzitivitásból adódóan; amiből aztán adódóik, hogy a [ξ , ξ' , ξ''] hármából létrehozható valamennyi pár benne van a lezárásban; amiről az is elmondható, hogy (azonosságai osztályokból álló) ekvivalenciareláció.

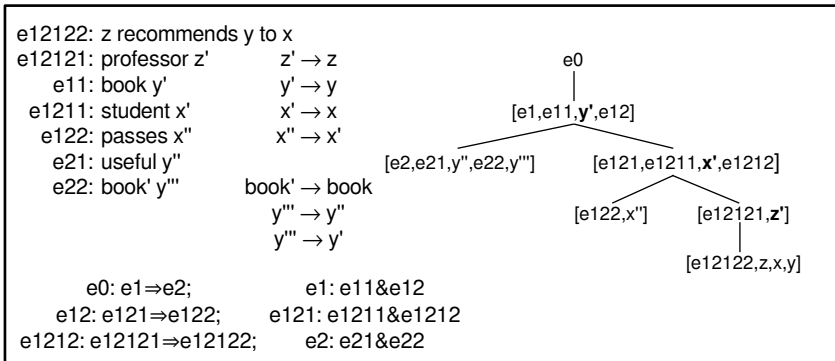
pozícióját.⁸ Először is, egyikük sem áll annak a doboznak a referensgyűjtőjében, amelyik az összes többi dobozt magában foglalja; ami azt jelenti, hogy a (3a) mondat nem egy meghatározott könyvről szól, sem egy meghatározott diákról vagy professzorról. Inkább úgy kell felfogni, hogy a (3a) mondat egy utasítást ad az értelmezőjének: „ilyen-és-ilyen könyveket kell tekintened”; a referensgyűjtőjében y-t tartalmazó doboz fejezi ki ezt az utasítást, míg az u-t tartalmazó doboz tárja fel a „jutalmát” az utasítás betartóinak: a megfelelő könyvek hasznosnak lesznek minősítve. A szóban forgó esetben az „ilyen-és-ilyen” egy nagyon szövevényes feltétel elsődlegesen olyan diákokra vonatkozóan, akiket észszerű a könyvekhez társítani, mégpedig könyvről könyvre külön kiválasztva, majd másodlagosan olyan professzorokra vonatkozóan, akiket meg a diákokhoz lehet társítani, diákról diákra haladva külön-külön kiválasztva. Az ily módon három egymásba ágyazott ciklusra épülő interpretációs eljárás végső eredménye némi egyszerűsítéssel így foglalható össze: „egy könyv akkor hasznos, ha sikeresen levizsgálják minden olyan diák, akinek azt egységesen ajánlják a professzorok”. Ennek fényében a dobozhierarchia végső soron az irányítója, vezérlője az interpretációs folyamatnak – mint temporálisan szervezett eljárásnak, amely az interpretálandó mondatban valamilyen módon meghivatkozott entitások értékelését bonyolítja le (az adott esetben „megfelelő” könyveket, diákokat, professzorokat választ ki az interpretáció bázisának tekintett világból, a „megfelelőséget” egymáshoz viszonyítva a meghatározott ciklusrendszer alapján).

- (3) Egy szövevényes DRS és $\mathfrak{reALIS}$ -beli dekompozíciója
  - a. Ha minden diák, akinek egy könyvet minden professzor ajánl, átmegy a vizsgán, akkor a könyv hasznos. (Kamp–Reyle 1993: 291, 3.105. sz. példa)
  - b. A DRS, amit Kamp–Reyle (1993: 292) a 3.106. számú példájában javasol a (3a) mondat egy angol változata számára

⁸ Az u-val jelölt negyedik referens szintén egy könyvhöz tartozik. A kampi interpretációs eljárás során kiderül, hogy ez a könyv egybe kell, hogy essen a *ha*-mellékmondatban szereplő könyvvel, amit y jelöl. A DRT prominens témája, hogy az olyan határozott főnévi csoportok, mint az 'a könyv', olyan referenssel járnak együtt, amelyik egy előzményreferenst keres, mégpedig egy olyan doboz referensgyűjtőjében (leválasztott felső dobozszelvényében), amely tartalmazza azt a dobozt, amelyhez a tekintett referens tartozik.

c. A (3a) mondat információtartalmának az egyszerűsített $\mathfrak{A}$ ALIS-reprezentációja

A (3c) reprezentáció azt szemlélteti, hogy a $\mathfrak{A}$ ALIS a diskurzusinformáció-tároló emberi elme matematikai modelljének felállításánál végérvényig egyszerűsített ontológiára törekszik. E modell kezdőállapota egy születés előtti pillanat (Alberti 2000): fogasnak (Landman 1986) nevezhető elemek egy strukturálatlan halmaza, amely aztán elkezd (diskurzus-) információt hordozni három rátelepülő reláció révén, amelyek a fogasok között hálózatokat építenek ki (amit úgy képzelhetünk el, mintha egy pontokkal teli lapon elkezdene valaki háromféle színnel összekötő vonalakat húzni). Tekintsük például a következő hét szimbólumot a (3c) reprezentációban: e22, book', y''', e1212, e12121, ⇒, e12122! Ezek most mind fogasok egy olyan emberi elme univerzumában, amelyik történetesen éppen a (3a) mondat által kifejezett információt hordozza. Az Alberti (2011) által σ-val jelölt reláció egyszerűen a következő két láncba rendezi őket: (e22, book', y'''), illetve (e1212, e12121, ⇒, e12122). Ez a reláció olyan képletekké rakja össze a fogasokat – ahogyan ezt most követhetjük a (3c) reprezentációban –, amelyek első tagja mindig egy 'eventualitás'-ra utal, vagyis állapotra vagy eseményre. Az e22 fogas annak az állapotnak felel meg, hogy [y''' könyv]. Az e1212 fogas egy absztrakt állapotnak felel meg, miszerint implikatív viszony van az e12121 állapot és az e12122 esemény között, ahol az állapot az, hogy [valaki professzor], az esemény pedig az, hogy [valaki ajánl valakinek valamit].

A fogasok közötti második relációt a (2c) tárgyalása során már bevezettük: a referensazonosítás háttérében álló egyirányú horgonyzási relációról van szó, amit α-val jelölünk (anchoring). Az y'', könyvhöz tartozó fogast például a (3c) reprezentáció az y' fogashoz horgonyozottnak mutatja – „ami valami hasznos” –, valamint az y' fogashoz horgonyozottnak is – ami szintén egy könyv. Ennek háttérében az áll, hogy az angol nyelven megtartott reprezentációban book és book' predikátumokat ugyanolyan elmebeli entitásokként ragadjuk meg a $\mathfrak{A}$ ALIS-ben, mint azokat a fogasokat/referenseket, amelyek külvilágbeli személyekhez, állatokhoz, tárgyakhoz

tartoznak, így hát őket is e „közönséges” fogasokkal megegyező módon kell összehorgonyozni az azonosításukhoz.⁹

A fogasok közötti harmadik reláció, amit Alberti (2011) λ -val jelöl és szintrelációnak nevez, azt a matematikai tartalmat hivatott megragadni, amelyet a kampi dobozhierarchia vizuálisan jelenít meg. A dobozok közötti részbenrendezés az általuk tartalmazott fogasok/referensek közötti részbenrendezésként is felfogható; és így ez a reláció is immár az elme fogasuniverzumán definiált reláció, akárcsak az α horgonyzás és a σ eventualitásfüggvény. Elkerülendő a (3c) reprezentációban a káoszt, amit a megfelelő fogasok összekötögetése idézne elő, a doboz jobb felén külön fastruktúrát rajzoltunk a „szintek” megjelenítése végett. Megjegyzendő, hogy a fa által ábrázolt részbenrendezés nem egyszerűen a (3b)-beli kampi dobozhierarchia tükrözése; a DRT-ben ugyanis van egy olyan reprezentációs anomália, hogy a ' $\Rightarrow$ ' következtetési szimbólum két oldalán lévő dobozok megtévesztő módon sugallják, hogy a részbenrendezésben „egyenrangú”, egymáshoz képest el nem rendezett elemek. A következtetés konklúziós részének univerzuma ugyanis valójában csak a premissza univerzumán keresztül érhető el, kielégítve azokat a feltételeket, amelyekből a premissza áll. A látszat ellenére a kampi DRS-ekben is ilyen irányban működik az interpretációs eljárás, vagyis a megfelelő definíció alapján ilyen irányban érhetőek el az azonosítandó referensek egymáshoz képest (a 10. lábjegyzetben foglaltakat is úgy kell érteni, mintha a premissza doboza magában foglalná a konklúzió dobozát). A konklúzióhoz tartozó fogasok tehát „későbbinek” definiáltak a részbenrendezésben, mint a premisszához tartozók; így például $e12121 < e12122$, ahogyan azt kiolvashatjuk a (3c) reprezentációból, míg a koordinált $e1211$ és $e1212$ fogasok össze nem hasonlított (*incommensurable*) elemek a részbenrendezésben.

A (3c) λ eALIS-reprezentáció egyszerűsített, mivel σ , α és λ egyaránt *címkézett* relációk (Alberti 2011). Ez azt jelenti, hogy bármelyik reláció bármelyik $\langle \xi, \xi' \rangle$ eleméhez (az adott relációban álló párhoz) hozzá van rendelve egy címke (amelyet az adott fogasokat összekötő vonalra írva képzelhetünk el, és) amely megadja, hogy az adott két fogas miért áll a szóban forgó relációban. A σ címkéi az adott referenseknek az azokat tartalmazó képletben elfoglalt helyzetéről nyújtanak információt. Az α címkéi grammatikai relációkra utalnak. A λ -éi az interpretációt irányítják.

Mint fentebb utaltunk rá, a „ha..., akkor...”- és *minden*-konstrukcióhoz lényegében ugyanaz az interpretációs mechanizmus tartozik, a megfelelő címke tehát egybeeshet; és meg is adjuk:

$$(4) \quad iB^{\tau}_{+5}$$

Ez a címke helyezkedik el a következtetés egészének és a premisszájának a szintjei között. Ehelyütt informálisan fejtjük ki a címke tartalmát, támaszkodva a (3c)

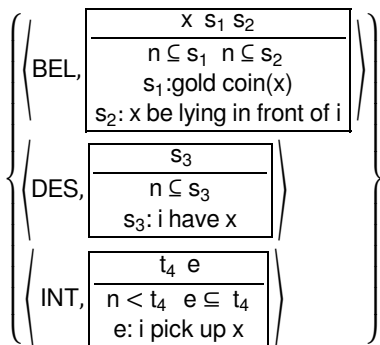
⁹ A (3a) mondat eredeti angol változatában a *book* hangalak, ahogyan a fordításban a *könyv* hangalak, kétszer fordul elő; ezen a hangalaki egybeesésen alapul a szóban forgó [*book*' $\rightarrow$ *book*] horgonyzás, ami végső soron az [*y*' $\rightarrow$ *y*'] horgonyzást legitimálja. Miközben ez nyilván tipikus, előfordulhat azért, hogy a hangalaki egybeesésből nem következik a megfelelő predikátumfogasok összehorgonyozása. Erre egy példa: *Ez az az ír, amit egy ír adott nekem*. Nyilván a megfelelő ír és ír' predikátumfogasok azonosítására nem kerül sor a jó értelmezést előállító elmében.

reprezentációra vonatkozó releváns kommentárra; ugyanakkor teljes megértéséhez az 5. szakaszban juthatunk el. Az első két szimbólum – 'gazda' és 'attitűd' – az angol *I believe* 'azt hiszem' mondatszegmensre kíván utalni, ami a +5 'intenzitás'-sal társítva a beszélői én episztemikus státuszának maximális pontját jelöli ki: a biztos(nak gondolt) tudást. Jegyezzük meg, hogy az intenzitás lényegében annak felel meg, amit S&V 'degree of strength'-ként határoz meg. A címkében ezúttal τ -val jelölt komponens neve pedig: időpecsét. Olyan fogas, ami általában ki van horgonyozva egy időponthoz, de a tárgyalt típusban határozottan nem – hiszen a következtetés késleltetett információnak tekinthető. Az attitűdgazda a szemantikus memóriájában (Tulving 2005; Leiss 2014) őrizi az implikációs propozíciót, és ha a premisszadobozban – amit a $\mathfrak{ALIS}$ -ben világocskának nevezünk (mivel egy lehetséges világ véges, sőt tipikusan igen kicsiny részstruktúrája) – nos, ha az ott tárolt információt egy pillanatban igaznak értékeli a világban, akkor ahhoz a pillanathoz α -horgonyozza az időpecsétet. Ezt követően mérlegheti, hogy a (4)-ben bemutatott időpecsét-kiértékeléssel elfogadja-e a konklúzióba foglalt információ-tartalmat, vagyis „levonja-e a következtetést”. A (3c) kapcsán tárgyalt ciklusszervezés a három időpecsét megfelelően programozott lehorgonyzásával valósulhat meg.

Az (5b) reprezentáció azt szemlélteti, hogy a DRT művelői is keresik annak útját, hogy a diskurzusreprezentációt elmerereprezentációvá terjesszék ki (Kamp–Bende-Farkas 2019; l. még Maier 2010; 2016). A BEL, DES és INT szimbólumok elhelyezése hasonló, mint amit a (4) pontban bemutatott $\mathfrak{ALIS}$ -címke elhelyezéséről mondtunk: egy világocskába való belépés interpretációs kritériumát adják meg. Az (5c)-ben ugyanezeket az intenzionális profilelemeket $\mathfrak{ALIS}$ -címkek alakjában adjuk meg, a beszélői én (i) bizonyos erősségű attitűdjeiként. Az intenzitások (+3, +4, illetve +5) egy lehetséges értéksort mutatnak a szöveg alapján, amit a feltételezett attitűdgazdának tulajdoníthatunk. Az időpecsét n értéke a jelen pillanathoz való horgonyzásnak az a jelölése, amit az (5b) reprezentációban is láthatunk.

- (5) Mentális állapot diskurzusreprezentációs struktúrája
- a. Meglát egy ember valamit egy út közepén, amiről úgy *gondolja*, hogy az egy aranyérme; ami felébreszti azt a *vágyát*, hogy birtokolja az érmét. Hogy *vágyát* kielégítse, *elhatározza*, hogy odalép és felveszi.
  - b. Az (5a) pontban meghivatkozott három attitűdöt tartalmazó gondolat-együttes – rendre a hiedelem, a vágy és a szándék –ábrázolása *Mental-State DRS* révén (Kamp–Bende-Farkas 2019: 2.1.).¹⁰ Az (5b–c) reprezentációkban az i az (5a)-beli 'ember' referense, az angol *I* 'én' névmásra utalva. A szituációt az ő egóján keresztül mutatjuk be: „megláttam valamit az úton, ami talán egy aranyérme; jó lenne birtokolni; elhatároztam, hogy felveszem”.

¹⁰ A szerzők (Kamp és Bende-Farkas) a tanulmányuk 2.1. pontjában így fogalmaznak: „The formalism should be able to represent not just single attitudes (or the contents of single attitude reports), but also complex mental states made up of several attitudes of distinct attitudinal „modes” (like, say, a belief and a desire) but whose contents may nevertheless be „referentially connected” in the sense that they target one and the same object [as in (5a)]. (And, similarly, it should allow for the representation of natural language reports of several attitudes that may be connected to each other in this sense, for instance, through the use of anaphoric pronouns.)”

- c. A releváns $\mathfrak{ReALIS}$ -beli λ -címkék egy változata:
 $iB_{+3}^n, iD_{+4}^n, iI_{+5}^n$

Érvként hozzuk fel a $\mathfrak{ReALIS}$ megközelítés mellett a következtetés és a mentális attitűdök egységes reprezentálását; l. (4) és (5c). A horgonyzási reláció tekintetében való különbség a (4) és az (5c) címkék között éppen azt tudja megragadni, ami a különbség a „megfelelő későbbi esetekben” felhasználható következtetési szabály és a tényleges pillanatnyi mentális állapot összetevői között.

2.2. A $\mathfrak{ReALIS}$ alapdefiníciója

A (6) pontban olyan definícióját adjuk a $\mathfrak{ReALIS}$ ontológiájának, amely a 3–6. szakaszok témáját meghatározó tárgyalási céljainknak még éppen megfelelő, de – a tanulmánymeretből adódó követelményre tekintettel – jelentősen egyszerűsített változata Alberti (2011) definíciójának. Azt a feladatot sem vállalhatja ez a tanulmány, hogy érvelést kínáljon a definíció egyes összetevői mellett, mindenféle alternatívákkal szemben. Azt vállaljuk, hogy felvázoljuk, milyen folyamatokat kívánunk megragadni, és hogy azokban milyen attitűdökkel rendelkező kommunikáló ágensek vesznek részt.

- (6) $\mathfrak{R} = \langle T, U, O, \sigma, \alpha, \lambda, \kappa \rangle$ egy T időintervallumon és U univerzumon értelmezett *kommunikációs tevékenység élethossziglani és kölcsönös interpretációs rendszere*, amennyiben
- $T \subseteq \mathbf{R}$ egy *időintervallum* (ahol $\mathbf{R}$ a valós számok halmaza)
  - az U *univerzum* egy megszámlálható halmaz, amelynek az elemeit *fogasoknak* nevezzük (Landman 1986)
  - $O \subset U$, az *orákulumok* halmaza
  - σ, α, λ és κ olyan függvények, amelyek közös értelmezési tartománya a T időintervallum egy részhalmaza, és az értelmezett t időpillanatok esetében ($t \in T$) a függvények értékére nézve az alábbiakat kötjük ki:
  - a σ *eventualitásfüggvényre* a $\sigma(t)$ egy címkézett (teljes) rendezés részhalmaza
  - az α *horgonyzófüggvényre* az $\alpha(t)$ egy címkézett ekvivalenciareláció részhalmaza
  - a λ *szintfüggvényre* a $\lambda(t)$ egy címkézett erős részbenrendezés

- h. a κ *kurzorra* a $\kappa(t)$ az U univerzum egy O-t tartalmazó A részalmazához, az *ágensekhez*, U különböző részalmazait rendeli, amelynek elemeit az adott ágenshez tartozó *aktív* referenseknek nevezzük.
- i. A $\lambda(t)$ egy *atomi címkéjének* a felépítése: $U \times \text{Att} \times U \times \Delta$ -beli elem, ahol az elemek sorban:
1. a címke *gazdája*; ami, ha ki van horgonyozva, akkor csakis A-beli elemhez lehet kihorgonyozva; jelölések: a feladóra, a címzettre, illetve további személyre általában i-vel, u-val és o-val utalunk (v.ö. *I, you, other*)
  2. az *attitűd*; egy pragmatikai szempontok alapján megadott lista valamely eleme; néhány alapattitűd: I (*intention* 'szándék'), B (*belief* 'vélekedés'), D (*desire* 'vágy (érdek)'), A (*authority* 'autoritás'), E (*experience* 'érzékszervi tapasztalat')
  3. az *időpecsét*; ami, ha ki van horgonyozva, akkor csakis T-beli elemhez lehet
  4. az *intenzitás*: egy eloszlásfüggvény a $[-1, 1]$ intervallumon.
- i'. A $\lambda(t)$ egy *címkéje*: a $\lambda(t)$ egy címkéjének a konkatenációja egy atomi címkével; így minden címke atomi címkék füzéréként áll elő, amelyeket a *szelvényeinek* nevezzük.

Mint a (3) példa szemléltette, akár egyetlen mondat információjának az interpretációs folyamatok szempontjából adekvát reprezentációja is a részinformációk szövevényesen hierarchizált elrendezését igényli. A (6e–g) pontokban rögzítettük e struktúra egy egyszerű relációs algebrai (a kampi logikai kiindulóponttól eltávolodó) matematikai megfogalmazását. Követjük továbbá az LDRT (Alberti 2000) kiindulópontját, miszerint e struktúra nemcsak a diskurzusok információtartalmának megragadására alkalmas, hanem a diskurzusokat kibocsátó és befogadó, egymással folyamatos kommunikációban álló elmék információ-tartalmáéra is. Az elmék közötti kommunikáció időbeli folyamat, ezért a példákban már szemléltetett eventualitás-építő σ , fogashorgonyzó α és információszintező λ időfüggvényekként definiálhatóak az elmereprezentációban (6d); és nyilván meg kell ragadni azt is (valamilyen *kurzor* koncepcióval), hogy az elmék gazdáinak figyelme éppen mire összpontosul (6h).

Az információáramlás iménti modellezésében éppen arról nem esett még szó, ami a formális szemantikának (Dowty–Wall–Peters 1981) és a klasszikus pragmatikának (S&V: 53) egyaránt kiindulópontja – gondoljunk az *extenzionális* interpretáció, illetve a szó és a világ közötti *illesztés* koncepciójára: a kommunikáló elméknek a külvilággal való információs kapcsolatáról. A definíciót úgy tudjuk a legegyszerűbb formában megtartani, ha a külvilág információtartalmát a „kommunikáló elmékhez” hasonló elméhez rendeljük, akinek a különleges szerepét az *orákulum* megnevezéssel jelezhetjük (6c,h). Úgy is felfoghatjuk az orákulum tudást, mint egy közösségben elfogadott – például vallásos, nemzeti vagy generációs – világképet; és mivel eltérő világképek lehetnek, érdemes több orákulumot feltételezni (6c).

A nyelvnek és a használatának a leírandó jelenségei határozták meg és fogják meghatározni, hogy (a múlt idő függvényében változó) $\sigma(t)$, $\alpha(t)$ és $\lambda(t)$ címkézett relációk címkéit hogyan specifikáljuk. A definíció általános sémáján belül a címkék

hivatottak a nyelv vagy egyes nyelvek specifikumainak a megragadására. Jelen tanulmány céljaira elégséges a címkék közül a λ szintfüggvényhez kapcsolódó címerendszert – a szintcímkéket – tárgyalni (6i-i’); míg például az azonosító-horgonyzó a címerendszerét Alberti–Kleiber (2023) tárgyalja.

A szintcímkék természetének a megértéséhez érdemes most az olvasónak a DRT vonzó vizuális információhierarchia-megjelenítési eszközét, a dobozstruktúrát felidézni (l. (2b), (3b), (5b)); a szintcímké végső soron azt árulja el, hogy az adott dobozba zárt információ milyen módon viszonyul a közvetlen befogadó doboz (intenzionális) karakteréhez. A $\mathfrak{R}EALIS$ -ben egy „dobozt” – vagyis világocskát – olyan ξ fogások alkotnak, amelyek egy rögzített x fogashoz képest megegyező címkével társított $\langle x, \xi \rangle$ párokat alkotnak. A lényeg ugyanaz: egy doboz/világocskát egy lehetséges világ (Dowty–Wall–Peters 1981) véges (tipikusan kicsiny) részstruktúrája. Ahogy az (5b) reprezentáció is sugallja az (5c)-ben szemléltetett atomi szintcímkékkel, a „lehetséges világok” bennünk vannak: a mi emberi alternatíváink – hipotéziseink, vágyaink, szándékaink, vagy akár éjszakai álmaink – a való világhoz képest (Alberti–Kleiber 2012). A 3. szakaszban arra fogunk rámutatni, hogy az illokúciós erő (S&V: 12–20, 36–48) lényegében a (6i) pontban definiált atomi szintcímkének feleltethető meg a leíró kapacitása tekintetében; a (6i’) pontban definiált rekurzió érdemi alkalmazását viszont az illokúciós logikában még nem célozták meg (l. 4. szakasz). Az intenzitás (6i)-ben említett felfogását eloszlásfüggvényként a most következő szemléltető részben (2.3. és 4.) tárgyaljuk, annyit előrebocsátva, hogy a szintcímkék összetevőjeként megjelenő egész számok ötödöket jelentenek (6i.4); iB^T_{+3} tehát például azt jelenti, hogy a feladó 60%-os valószínűséget ad valaminek. Az előjelnek is jelentősége van: uB^T_{-5} például azt jelenti, hogy a szóban forgó proposíció esetében abban biztos a címzett, hogy annak hamis az igazságértéke. Az intenzitást szoktuk értékadésként is megadni: pl. iB^T_{+3} , uB^T_{-5} . Az időpecsétet (6i.3) csak akkor tüntetjük fel, ha annak jelentősége van (tehát esetenként csak ennyit írunk: iB_{+3}).

2.3. Major mondattípusok

Mint a bevezető szakaszban említettük, mind a nyelvtipológusok (König–Siemund 2007: 283–284, 322–323), mind a pragmatikát formális szemantikai alapokra helyezni kívánók (Lauer 2013: 4–7) jó okokat látnak egyértelműen elkötelezni magukat a mellett, hogy három univerzális fő mondattípus van: a kijelentő, a felszólító és a kérdő. Mind a (6i’)-ben definiált címkerekurzió szemléltetése, mind a tervezett tárgyalása a bevezetőben említett „részleges megfeleltetési” problémának (míserint a fő mondattípusok és az illokúciós logikában meghatározott beszédaktustípusok közötti megfelelés alacsony szintű) azt diktálja, hogy ezek intenzionális jellemzésével folytassuk most a tárgyalást.

A három intenzionális profilt – a beszélő és a hallgató tudását és más modális attitűdjeit tekintve – egymással ellentétes, (ebből adódóan) egymást kiegészítő, egymással komponálódó jegyeket mutató alapsomagokként határozhatjuk meg; l. az 1. táblázatot, illetve szemléltetesképpen a (7a–c) példákat.¹¹ A *célorientált*

¹¹ Abban az értelemben beszélünk alapsomagokról, hogy a fő mondattípusok diskurzusjelölő nélküli profilját jellemezzük most, abból a hipotézisből kiindulva, hogy a diskurzusjelölők megváltoztatják az intenzionális profilt – az illokúciós erőt (S&V). Kifejezetten ez a szerepük;

mentalizáció a bal oldali oszlopban a komplex beszédaktuson belül a *propozicionális* aktusnak felel meg (Ş&V: 9): a beszédcselekvés azon összetevőjéről van szó, amelyben benne foglaltatik az e propozícióra adott hangalakkal való utalás, de még függetlenül a társított illokúciós erőőtől, vagyis hogy kijelentjük-e az e-t, vagy kérdésbe foglaljuk, vagy utasítást adunk a megvalósítására. Kiemelése azért hasznos, mert lehetőséget nyújt a fő mondattípusok közös profílelemeinek a rögzítésére.

- (7) A három fő mondattípus
- Lara megírta a cikket. [kijelentő]
  - Írd meg a cikket, Lara! [felszólító]
  - Megírta Lara a cikket? [kérdő]

---

ahogy Szeteli et al. (2018) jelzi már a tanulmány alcímében (*Basic and Fine-Tuned Intensional Profiles*): *finomhangolják* a gazdamondat által biztosított alaprofílt. Az *ugye* például a (7c) azon változatában, miszerint *Ugye megírta Lara a cikket?* specifikálja, hogy a feladó pozitív választ valószínűsít. Sietünk ugyanakkor leszögezni, hogy a *finomhangolást* csak egyes diskurzusjelölők esetében használhatjuk abban a szigorú értelemben, hogy az alaprofíltban meghatározott jellemzést monoton módon bővíti, vagyis csak hozzátesz elemeket, pontosít aluspecifikált összetevőket. A diskurzusjelölők hatásának általános definícióját függvényyszerű felfogásra kell építenünk, ahol a függvény értelmezési tartományában alaprofílok és módosított profílok állhatnak, és nincsen eleve kizárva, hogy a bemeneti profílt egyes elemei törölődnek a függvényalkalmazás során.

Még egy megjegyzést szeretnénk tenni az „egymással ellentétes, (ebből adódóan) egymást kiegészítő, egymással komponálódó jegyeket mutató alapcsomagok”-ra vonatkozóan. A *ALIS*-keretben íródott munkák az elmúlt évtizedben sokféleképpen érveltek a konkrét profílelemek mellett; de nyilván nem fér bele ebbe a tanulmányba ezen argumentációk újratárgyalása. Az is nyilvánvaló, hogy a profílelem-alternatívák tipikusan olyan erős korrelációban állnak egymással, hogy a köztük való választást néha reménytelennek látszik empirikus adatokra alapozni. Talán nem is lehet; ahogy a szavakat is sikeresen használják az anyanyelvi beszélők, miközben nem is ismerik jelentésük pontos határait (mi az például, ami „még” ágynak mondható, és mi az, ami „már” nem, illetve mi a pontos különbség a heverő, a fekhely, a kanapé, a príccs, a szófa, a sezlony között), nyilván a mondattípusok és a diskurzusjelölők komplex profíljáról is hasonlóan elmosódó határokkal bír, és ebből adódóan egyéni különbségeket mutató és/vagy folyamatos generációs változásban lévő anyanyelvi tudásunk van. Ezért a profílelemek finom részleteinek a meghatározását egy metaelméleti szempont dominálja, amit a *rendszeryszerűség* elveként nevezhetünk meg; és a nyelvtudományban azzal is lehet érvelni a széleskörű alkalmazása mellett, hogy az anyanyelv-elsajátításban tényleges szerepet tulajdoníthatunk neki. A lényeg az, hogy az alternatív profílelemek közül preferáljuk azokat, amelyek egymással valamilyen módon rendszert alkotnak, amiből adódóan nem kell minden egyes profílelemet külön-külön megjegyezni – illetve a nyelvsajátító gyermeknek felismerni –, hanem elegendő olyan „generátorrendszereket” emlékezetbe vésni, amelyekből a teljes profílrendszer többi összetevője már kiszámítható. Az 1. táblázatbeli görög betűk is valamiféle generátorparamétereket mutatnak, amelyek a profílrendszer több pontján azonos értékkel jelennek meg.

Megjegyezzük végül, hogy a különböző érdeklődésű és/vagy háttértudású olvasókra tekintettel azt az elvet követjük, hogy a finom „technikai” részletek tárgyalását lábjegyzetbe helyezzük. Nem célja ennek a tanulmánynak a *ALIS*-formalizmus megtanítása.

Célorientált mentalizáció	Kijelentő	Felszólító	Eldöntendő kérdő
	Alap	Alap	Alap
e-re: iB	$K_1: iB=+5\alpha$	$F_1: iB=-5\gamma$	$Q_1: iB\epsilon"0"$
iBuB $\epsilon"$ +5	$K_1: iBuB\epsilon"0"$	$F_1: iBuB\epsilon"+5\gamma$	$Q_1: iBuBiB\epsilon"+5\bullet+5\bullet"0"$
e'-re, ...•W, reRC{i,u,o},	$W=UB\uparrow$	Default: e'=res _e	$W=iB\uparrow$
($\Sigma iBrD:iBrD$)/(5: R) $\epsilon"$ +5	$K_2: iBrDuB\uparrow\epsilon 5\beta$	$F_2: e'-re: iBrD$	$Q_2: iBrDiB\uparrow\epsilon\beta$
iBuA $\epsilon"$ +5•"+5	$K_3: iBuAuB\uparrow\epsilon\beta$	$F_3: e'-re: iBuA$	$Q_3: iBuAiB\uparrow\epsilon\beta$ döntő elem: $Q_3: iBuB=\xi\epsilon\beta$
e"-re: ilu $\uparrow\epsilon"$ +5••+5	$K_4: ilu\uparrow uB\uparrow=\alpha$	$F_4: e"=e-re: ilu\uparrow$	$Q_4: ilu\uparrow iB\uparrow=\xi$
iAilu $\uparrow\epsilon"$ +5	$K_3: iAilu\uparrow uB\uparrow=\alpha$ legitimál: $K_3: iE=\alpha$	$F_3: e"=e-re: iAilu\uparrow$	$Q_3: iAilu\uparrow iB\uparrow=\xi$

1. táblázat

A három fő mondatípus intenzionális profílja Alberti et al. (2019b) alapján¹²

A feladó szerepébe behelyezkedve és a (7) mondataira alkalmazva, sorról sorra lefelé haladva felvázoljuk a három profil lényegét.

Felszólító, a (7b) mondatra vonatkoztatva:¹³ F1: [*tudom*, hogy a cikk (még) nincs megírva]. F1': [rólad is feltételezem, hogy így *tudod*]. F2: [úgy vélem, *érdeke*

¹² Három egyszerűsítő módosítással közöljük itt az idézett 2019-es táblázatot.

1. Ott egy-egy levezetésből származtatjuk ezt a két címkét: iB $\epsilon"$ 0" („a feladói tudás 0 körüli, de semmiképpen nem az, hogy az adott propozicionális tartalom egyértelműen IGAZ vagy HAMIS”), illetve iBuBiB $\epsilon"$ +5•+5•0" („a feladó éppen azt feltételezi a címzett rá vonatkozó vélekedéséről, hogy a feladói tudás 0 körüli”). Majd a 4.2. pontban tárgyaljuk ennek a jelentőségét.

2. A másik egyszerűsítés formális: csak akkor húzzuk alá egy $w_1, w_2, \dots, w_K \in \xi_1, \dots, \xi_N$ címkeszelvény-értékelésben az egyenlőségjel jobb oldalán szereplő értékvektorhoz tartozó címkeszelvényeket, ha azok nem a $w_{K-N+1}, \dots, w_K$ címkeszelvény-szuffixumot alkotják. Szemléltetés: az iBuB $\epsilon"$ +5•0" címkeszelvény-értékelés így írható fel szelvényenként: iBuB $\epsilon"$ +5 (a feladó tudásáról vagy vélekedéséről van szó) és iBuB $\epsilon"$ 0" (e vélekedés az, hogy a címzettnek nincs biztos tudása az adott propozícióra vonatkozóan).

3. További módosítás: a kimeneti/„későbbi” kommunikációs fázisra (a más funkcióban is használt plusz jel helyett) egy ' $\uparrow$ ' utal.

¹³ A formalizmus néhány kérdését ebben a lábjegyzetben tárgyaljuk, a részletek iránt mélyebben érdeklődő olvasók kedvéért.

1. Az 'Alap' mindhárom oszlopban azt jelenti, hogy semmilyen diskurzusjelölőt nem tartalmaz az adott típusú mondat (beleértve ebbe a különleges intonációs mintázatokat is).

2. Mint a törzsszövegben is írtuk, a *célorientált mentalizáció* a komplex beszédaktuson belül a *propozicionális* aktusnak felel meg (S&V: 9): a beszédcselekvés azon összetevője, ami még „csak” az e propozícióra való utalás az adott hangalakkal, függetlenül a társított illokúciós erőttől.

3. A célorientált mentalizáció oszlopában a felső két sor arra utal, hogy a feladó gondol valamit az e igazságértékéről (hogy mit, az a mondatípuson múlik), illetve a címzett erről való tudásáról. Az iBuB címrészlet ezt az angol mondatsegmenst hivatott felidézni: *I believe that you believe that...* A "+5 egy eloszlást jelöl a (6i.4) alapján, amit egy haranggörbe bal feleként érdemes elképzelni, és így értelmezhetjük: „az adott feladói szerepet preferáltan olyan beszélő vegye fel, akinek biztos tudása az, amire éppen vonatkozik a címkeszelvény (6i'), de – csökkenő preferencia mellett – felveheti olyan beszélő is, akit +4 és +1 közötti ötöd-értékkel lehetne jellemezni (egy vonás tehát két ötödértékre utal).

valaki(k)nek, hogy te, Lara megírd]. F3: [*képes/jogosult* vagy megírni]. F4: [*szándékom* felébredteni benned az erre irányuló *szándékot*]. F3': [erre *jogosulnak, illetékesnek* tartom magamat].

Kijelentő, a (7a)-ra vonatkoztatva: K1: [*tudom*, hogy Lara megírta a cikket]. K1': [úgy vélem, te nem *tudod* ezt]. K2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy megtudj]. K3: [meglátásom szerint *jogod* van megtudni]. K4: [*szándékom*, hogy *szándékodban* álljon a (7a)-t tényként elfogadni]. K3': [*illetékes* vagyok eme információ átadására]; K3'': [tekintettel arra, hogy személyesen is *megtapasztaltam*, hogy Lara írja a cikket].

Kérdő (7c)-re: Q1: [nem *tudom*, hogy Lara megírta-e a cikket]. Q1': [úgy vélem, hogy te ezt rólam *tudod*]. Q2: [úgy vélem, *érdeke* valaki(k)nek, hogy megtudjam]. Q3: [meglátásom szerint *képes* vagy biztos tudást közölni az ügyben]; Q3': [tekintettel arra, hogy biztos *tudásod* van a kérdésben]. Q4: [*szándékom*, hogy *rászánd* magad a felvilágosításomra]. Q3'': [*jogom* van megkísérelni téged erre rávenni].

2.4. Minor mondattípusok

E pontban a három fő mondattípusnak a viszonyát mutatjuk be olyan mondattípusokhoz, melyek a legtöbb nyelvben szintén előfordulnak. Ilyenek például a felkiáltások és óhajok, amelyeket Sadock–Zwicky (1985) minor típusoknak nevez. Címzett nélküli konvenciók formájában tartjuk ezeket számon (Alberti–Kleiber–Kárpáti 2017), azaz nem tulajdonítunk nekik *éleve* hozzájuk tartozó centrális szándékot (címzetre irányuló illokúciós célt), mivel lehetnek minden szándékot nélkülöző, címzettfelvétel nélküli, spontán érzelmi megnyilvánulások *is*; összhangban a Zaefferernél (2001) olvasható *nem akaratlagos* besorolásukkal.

- (8) Minor mondattípusok
a. Lara megírta a cikket!	[felkiáltó]
b. Bárcsak megírná Lara a cikket!	[óhajtó]
c. Vajon megírta Lara a cikket?	[vajon-kérdés]

4. Az F2/K2/Q2 pontban a beszédaktus sikerességében érdekeltek körére utalunk, ami adott szituációban korlátozódhat a feladóra és/vagy a címzetre, de kiterjedhet éppen további személyekre is (Alberti et al. 2021: 130).

5. A táblázat alsó három sora közül a középsőben lényegében azt fogalmazzuk meg, hogy a feladónak az a szándéka, hogy a címzettben felébressze a szándékot az adott mondattípusra jellemző hallgatói viselkedés követésére: ha utasítják, hajtja végre az utasítást, ha kérdezik, adjon információt, ha kijelentést hallott, fogadja el a nyújtott információt. A másik két sorban olyan autoritáskövetelmények fogalmazódnak meg, hogy az adott viselkedésre a címzett legyen képes és/vagy jogosult, illetve a kezdeményezésre pedig a feladónak legyen autoritása.

6. A proposícióra utaló e szimbólum mellett e'-re és e''-re is történik utalás a táblázatban. Ennek oka abban keresendő, amit a bevezetőben említettünk és majd a 6. szakaszban tárgyalunk: a mondat proposíciós tartalma úgy utal egy esetenként meglehetősen komplex eseményszerkezetre, hogy a különböző feladói attitűdök annak nem feltétlenül ugyanarra a szakaszára irányulnak (az e'=res_o például az eredményszakaszra utal).

7. A β generátorparaméter értékeként feltüntetett 5 olyan eloszlásfüggvényt jelöl, amelynek pozitív értékei a {-5,+5} értelmezési tartományhoz tartoznak. Tehát a B vélekedési attitűd-höz kapcsolódóan például egy igazságértékről való biztos tudásról van szó.

Impulzusészlelő tudatállapot	Felkiáltó	Óhajtó	Kérdő
$iX=+5_{\alpha}$, ahol $X=B$ vagy $X=D$	Hangsúlyos / <i>jé</i>	<i>bárcsak</i>	<i>vajon</i>
	$iB=+5_{\alpha}$	$iD=+5_{\alpha}$	$iDiB\uparrow\in 5_{\nu}$
	$iB\downarrow\in\alpha^*$	$iB\in\alpha^*$	$iBiB\rightarrow iB\in''0''$
	$iA\in 0''$	$iA\in 0''$	$iAiB\uparrow\in 0''\bullet\gamma$
	$iD\in'5 / iD\in 0'$		

2. táblázat

Három minor mondattípus intenzionális profilja,
Alberti–Kleiber–Kárpáti (2017) javaslatának továbbfejlesztéseképpen

Ahogy a 2. táblázat mutatja, jelesül annak bal szélső oszlopa, a spontaneitásból olyan rendező elv fakadhat – tekintetbe véve a világ és szó közti illesztési irányt is –, hogy vagy külső hatás lephet meg minket egy új információ érkezésével,¹⁴ vagy a bensőnkől fakad „információ”. Ez utóbbi vágyként fogható fel (iD_{+5}) az aktuális világállapot alternatívájára vonatkozóan (iB_{+5}), legalábbis a magyar óhajtó mondat-típusban.¹⁵

Amennyiben a felkiáltás és az óhajtás jó közelítéssel konvencionalizálódott szándék nélküli és meghatározott profilú címzett nélküli kijelentésként, illetve felszólításként illeszkedik bele a főbb mondattípusok rendszerébe, akkor felvetődik a kérdés, hogy a kérdő mondat-típusnak van-e „konvencionalizálódott szándék nélküli és meghatározott profilú címzett nélküli” megfelelője. A (9) példabokor azt szemlélteti, hogy a *vajon* diskurzusjelölővel finomhangolt kérdés lehet ideális jelölt e szerepre.

Ahogy azt már Gyuris (2013) is kimutatta, a (9a–a') mondatok *vajon*-os változatai rosszul formáltak; amit annak lehet tulajdonítani, hogy a beszélő a felidézett esetekben nyilvánvalóan elvárhatja a választ. A (9b) párbeszéd harmadik mondatában viszont éppen azért nem hagyható el a *vajon*, mert az adott kérdés csakis „tűnődő” lehet, hiszen a felidézett kontextusban a beszédpartnerrel nem várható el a válasz (l. még Schirm 2011).

- (9) a. (*Vajon) jól vagy?
a'. (*Vajon) Önt Péternek hívják?
b. A: Hallottál mostanában Beáról valamit?
B: Sajnos nem.
A: *(Vajon) ott lesz majd Szegeden?
c. *(Vajon) befejezték már a sínfelújítást Pécs és Dombóvár között?

Az előző két minor profil komplex elemzése ezúttal is feloldhatóvá teszi azt az ellentétet, hogy a *vajon*-kérdés egyfelől tűnődő, hezitáló, reflexív – azaz címzett nélküli

¹⁴ A +5 igazságérték társul egy tartalomhoz (iB), amihez korábban ($iB\downarrow$) nem az társult (a csillag komplementumot képez, tehát a [-5, ..., +4] intervallumot jelöli az α^*).

¹⁵ Az autoritásra nézve az látszik általánosos irányadónak, amit Kas (2005) az óhajtó típusra mond ki: a teljes autoritás diszpreferált. *Bárcsak megírnám a cikket!* – ezt éppoly különös mondani, mint örömmel felkiáltani: *Megírtam a cikket!* Viszont *Bárcsak Lara megírta a cikket!* / *Lara megírta a cikket!* – ezek a változatok szignifikánsan természetesebbek. A D-dimenzióban a csak hangsúlyjelölt felkiáltó (valamilyen irányú) felindultsággal társul ($iD\in'5$); ugyanakkor a *jé* diskurzusjelölő beillesztésével éppen „bagatellizáljuk” a mondandót ($iD\in 0'$).

profilúnak, sőt hallgatót sem feltétlenül megkövetelőnek tűnik –, ugyanakkor azért általában profitál(hat) belőle egy hallgató. A (9b) *vajon*-os kérdő mondatából azt a profilelemet nyerheti ki a hallgató, hogy a kérdezőt érdeklő Bea esetleges szegedi megjelenése.¹⁶ Azonnali választ viszont nem vár(hat) – ezért nem alapkérdésről van szó (a választ majd a jövő adja meg). A (9c) megnyilatkozás pedig például olyan hallgatói csoport esetén követeli meg a *vajon*-t, ahol a csoport egyetlen konkrét tagjától sem várható el a magabiztos válasz – miközben lehetnek benne potenciális válaszadók. *Vajon* nélkül csak olyan hallgatóhoz intézhető, akitől elvárható a válasz. Visszatérve a *vajon*-os változatra: a hallgatóság ismét azt „profitálhatja” a megnyilatkozásból, hogy a beszélőt érdeklő a szóban forgó sínfelújítás állása. Ha a beszélő szerencsés, akkor az a hallgató, aki történetesen tudja a választ, éppen e tudása alapján felveheti egy valódi kérdés címzett szerepét (1. táblázat), és hozzáteheti a *vajon*-kérdés-profilhoz (2. táblázat) a valódikérdés-profil szándékkomponensét, amit egy szakszerű válasszal ki is elégíthet (pl. *Naná, hogy nem!*).

A *vajon*-kérdés strukturális pozícióját megerősíti az alábbi reláció, amit Searle (1969: 69) azon megfigyelésének továbbfejlesztéseként állíthatunk fel, miszerint a (valódi) kérdés nem más, mint felszólítás a beszélő részéről információállapotának módosítására, azaz (10b') lényegében ugyanazt az illokúciós erőt képviseli, mint a (10b). Ugyanez igaz (10a') és (10a) viszonylatában is; a párokban pedig egy címzett nélküli vágykifejezés egy címzettnek szóló kéréssel van társítva.

(10) Mondattípuspárok:

vajon-kérdés (a) : alapkérdéstípus (b) ~ óhajítás (a') : felszólítás (b')

a. Lara *vajon* megírta a cikket?

a'. Bárcsak (meg)tudnám, hogy Lara megírta-e a cikket! [óhaj tudásmódosulásra]

b. Lara megírta a cikket?

b'. Add tudtomra, hogy Lara megírta-e a cikket! [felszólítás tudásmódosításra]

3. I+BDA_{S&V}

A kommunikáció során a beszélőnek jellemzően legalább három különböző fajtájú aktus végrehajtását tulajdoníthatjuk. A beszélő egyrészt végrehajt egy megnyilatkozásaktust a szavak kimondásával, másrészt egy propozicionális aktust a referálás és predikálás révén. Az illokúciós aktussal pedig – ahogy Austin (1975 [1962]) óta nevezzük – állít, ígér, kér (Searle 1969: 35), parancsol vagy rimánkodik, közöl vagy egyenesen tanúsít valamit, összead párokat, berekeszt üléseket, vagy kiátkoz valakit egy egyházból (S&V: 9. fejezet).¹⁷ Az illokúciós aktus az emberi kommunikáció

¹⁶ Ezt megragadó profilelem: $u^*B\uparrow_{+s}i^*D_{+s}i^*B\uparrow_5$ – [megállapítom (u^* hallgatóként), hogy az a vágyad (neked, i^* -nak), hogy megtudd...]. A 2. táblázat D-dimenziójában a vastagon szedett világocskaszelvényt követő profilelem megfelelője látható ($iD_{+s}iB\uparrow_5$).

¹⁷ Említésre kerül a perlokúciós aktus is (S&V: 11) – az a cselekvés(-komponens), amelyet a hallgatóra irányuló hatásgyakorlásként ragadhatunk meg –, de az illokúciós logika 1985-ös változatában (már) nem nyer formális definíciót. Nem a humán kommunikációs folyamat önálló aktusaként tekintenek rá, hanem aktusok hatásaként; az Andor-riportban is ez a felfogás kerül megerősítésre (Andor 2011: 11–12).

minimális egysége (S&V: 1). Amikor egy beszélő kimond egy mondatot egy megfelelő kontextusban adott szándékkal, akkor (legalább) egy illokúciós aktust valósít meg, ami (alaphelyzetben) egy propozíció társítása valamilyen illokúciós erővel (S&V: 1), azaz beszédaktustípussal (S&V: 36).

Az illokúciós logika formális rendszerében hét összetevő határozza meg az illokúciós erőt (S&V: 12–20, 36–48). A következő két pontban ezeket tárgyaljuk, és rámutatunk, hogy a $\Re$ ALIS rendszerében hol jelennek meg ugyanezek az összetevők, igazolva ezzel a (11) pontban megismételt (1) képlet első szegmensét:

(11) $\Re$ ALIS = I+BDA_{S&V} + címkerekurzió + differenciálás + eseményszerkezet

3.1. Az illokúciós cél és elérésének a módja

1. *Illocutionary point.* Minden illokúciós aktusnak megvan a típusára jellemző célja. Az asszertív – állítástevő – típusban például az az *illokúciós cél*, hogy a beszélő elmondja, hogyan *vannak* a dolgok a világban, míg a direktív típusban azt mondja el, hogyan *legyenek*. Az adott beszédcselekvés sikere e cél elérésén áll vagy bukik. Azonos célú beszédaktusok eltérhetnek egymástól további paraméterek tekintetében; a kérés, a parancsolás és a rimánkodás például azonos célt szolgáló, de eltérő beszédaktustípusok; ahogyan az sem mindegy, hogy valaki egyszerűen tesz egy kijelentést, vagy tanúsít valamit.

2. *Degree of strength of the illocutionary point.* Eltérő *mértékű erővel* törekedhet a beszélő az adott *illokúciós cél* elérésére. Az iménti példákkal élve: nagyobb erő jellemzi a *tanúsítás* aktusát, mint az egyszerű *kijelentését*. Hasonlóképpen nagyobb erőt alkalmaz – bár eltérő módokon – az, aki *parancsol* vagy *rimánkodik*, mint aki *kér*. Ami az említett eltérő módokat illeti, a parancsoló a hatalmára támaszkodva nyer erőt, míg a rimánkodó a fokozott vágyát/szükségét jelezve.

3. *Mode of achievement.* Az egyes beszédaktustípusokhoz tehát jellegzetes *elérési módok* társulhatnak. Aki parancsol, az hatalmát deklarálva törekszik arra, hogy teljesüljön a célja, míg aki tanúsít valamit, az közvetlen érzékszervi tapasztalatára hivatkozva deklarálja fokozott jogosultságát arra, hogy egy kijelentést megtegyen. A rimánkodás hatásmechanizmusa valami módon éppen annak kellően „alázatos” elismerésén alapulhat, hogy a beszélő nem utasíthatja a hallgatót az adott propozíciós tartalom megvalósítására, hanem jóindulatára, könyörületességére apellál.

A $\Re$ ALIS-ben a három fő mondatípus szándékprofileleme a célorientált mentalizáció oszlopában van megadva (1. táblázat): a beszélőnek azt a szándékot tulajdonítjuk, hogy megpróbálja rábírní a hallgatót a mondatípusra jellemző illokúciós cél megvalósítására; I. (12a) (I. még 4.3.). Tekintse tehát a propozíciót a propozíciós aktusban (P), majd az illokúciós aktusban fogadja el igaznak (P.) / valósítsa meg a tartalmát (P!) / adja meg az igazságértékét (P?).

(12) Az illokúciós cél mint centrális szándék a $\Re$ ALIS-ben (a), illetve az elérés módja autoritási mérték deklarációja révén (b–b')

a. $il_{+5}ul\uparrow_{+5}...$ [szándékom, hogy szándékom legyen...]

b. $il_{+5}ul\uparrow_{+5}uB_{+5}\uparrow(iB_{+5})iA_{\Phi}il_{+5}ul\uparrow_{+5}...$

b'. $...iA_{\Phi}... \in \Phi$, ahol Φ értékei: 0' (gyenge) / '+3' (közepes) / +5 (erős)

A S&V által szemléltetésre használt fenti illokúciós mátrixigék (a könyvük 9. fejezetében végignézett legtöbb illokúciós mátrixigével egyetemben) a (12b)-ben megadott címkesémával megragadható szándékprofilelemmel jellemezhetőek (6i-i'). A beszédaktustípusok explicitté tétele illokúciós ígékonstrukcióval a legtöbb esetben az átlagosnál erősebb szándékot kíván kifejezni,¹⁸ amihez – kiegészítő szándék-elemként – autoritási deklarációt társít. A rendkívül komplex címkesémát úgy kapjuk meg a fő intenzionális profilok rendszerében, hogy az autoritási profilelem elé ($iA_{\phi}il_{+5}ul_{+5}$) olyan címkeszelvényeket illesztünk, mint a kijelentés centrális szándékeleme esetében (12a): „szándékom, hogy tudd...” A (12b)-ben a zárójellel két variánst is megadtunk arra, hogy a beszélő mit is akar tudatni a hallgatóval (ezek erős korrelációban állnak, és preferáltan együttes megjelenésük mellett foglalunk állást): „(tisztában vagyok vele, hogy) ilyen-és-ilyen autoritással bírok”. A (12b') sorban kiemeltük az autoritás-címkeszelvényt, és háromféle értékadással specifikáltuk a címkesémát. A gyenge/közepes/erős hármass szemléltetésére kiválóan alkalmas a *rimánkodás/kérés/parancsolás*, a direktív típusban. Az asszertív típusban pedig az (*úgy*) *sejt / kijelent / tanúsít* hármasa.¹⁹ Ami a sikert illeti az illokúciós cél elérése tekintetében, a (valóban meglévő) erős autoritás nyilván hatékony eszköz, különösen egy autoriter világban. A másik két autoritási erőszint deklarálása azon a mechanizmuson keresztül lehet hatásos, hogy „megnyugtatja” a hallgatót: a beszélő nem vitatja, hogy az adott területen nem rendelkezik erős autoritással. A gyenge autoritás elismerése pedig akár hízogó is lehet, ami a hallgató jóindulatát, könyörületességét ébresztheti fel.

3.2. A beszédaktustípus alkalmazásának a feltételei

Mint a 3. szakasz bevezető részében írtuk, egy beszédaktusban a beszélő egy propozíciós tartalomnak egy illokúciós erővel való társítását hajtja végre.

4. *Propositional content conditions*. Az illokúciós erő megválasztását maga a *propozíciós tartalom* is korlátozza különféle *feltételekkel*. Például annak az időparamétere. *Beszámolni* a múltból lehet, *ígéretet* tenni viszont a jövőre vonatkozóan. Az angol *promise* ígéről azt állítják (S&V: 19), hogy erősen jelölt nem E/1 alanyú mondatokkal kifejezett propozícióval társítani a beszédaktustípusát.

5. *Preparatory conditions*. Ahogy a propozíciós tartalomra vonatkoznak *előfeltételek* (például a francia király kopaszságáról alkotott mondatok nem értelmezhetőek a jelenben, amikor nincsen királya Franciaországnak), ugyanúgy a társítható illokúciós erőre is vonatkoznak. A beszélő azt *ígerheti* meg például, ami fölött van autoritása – képes és/vagy jogosult rá –, illetve ami jó a hallgatónak – vágya és/vagy érdeke. Fenyegetőzni viszont olyasmivel lehet, ami rossz a hallgatónak.

6. *Sincerity conditions*. A beszédaktustípus megválasztásával a beszélő pszichológiai állapotának bizonyos elemeit is felfedi. Egy kijelentéssel például tudásról tesz tanúbizonyosságot, ígérettel szándékról, utasítással pedig vágyról. Azért nevezhetjük

¹⁸ A (12b)-ben a $i_{+5}ul_{+5}$ szuffixum erősebb a (12a)-ban megadottnál, ahol a "+5 eloszlásbázis gyengébb szándékintenzitást is megenged az adott illokúciós erőt választó beszélőnek.

¹⁹ A pontos eloszlások valamiféle teszteléssel való meghatározása jövőbeli kutatásokat igényel; az első ilyen lépésekről Szeteli (2021) számol be.

ezeket *őszinteségi feltételeknek*, mert az adott beszédaktus hibátlan (*non-defective*) végrehajtásához az az őszinteség is szükséges, hogy – rendre – valóban meglegyen a beszélőnek a megfelelő tudása (ne hazudjon vagy blöfföljön), csak azt ígérje meg, amit szándékában is áll megcsinálni, illetve csak akkor adjon valamire utasítást, ha annak végrehajtására valóban vágyik. A *defective* kifejezést annak megragadására használják az illokúciós logikában, hogy egy beszédaktus akkor is tekinthető sikeresnek – elért/teljesült célúnak –, ha az őszinteségi feltételek nem teljesülnek, de ezt a hallgató nem tudatosítja (S&V: 18). Elfogadja például igaznak azt a kijelentést, ami valójában hamis vagy blöffön alapul; épít az ígéretre vagy végrehajtja az utasítást/kérést, amit a beszélő nem is gondolt komolyan.

7. *Degree of strength of the sincerity conditions.* Ahogy az illokúciós célhoz, úgy az őszinteségi feltételekhez is társulhat eltérő *mértékű erő*. A rimánkodás például nagyobb beszélői vágyat sugall (azaz hogy az adott propozíciós tartalom teljesülése életbevágóan fontos a beszélő számára), mint egy egyszerű kérés.

A 2. szakaszban bemutatott 1. táblázat a fő mondatípusokkal és a 2. táblázat a nekik megfeleltethető minor mondatípusokkal a fentiekkel kézenfekvően összevethető *feltételeket* nyújt az adott mondatípust használni kívánó beszélő pszichológiai állapotára és autoritására vonatkozóan. Alberti et al. (2021) 4., illetve 3. szakasza alapos ismertetést ad minderről; ehelyütt a 11. lábjegyzetben tárgyalt rendszerűség szemléltetése végett vázoljuk fel a három fő mondatípus „munkamegosztását” a vélekedések, vágyak és autoritások területén, illetve egy-egy lábjegyzetben újdonságot is nyújtunk azoknak, akik az említett JENY-tanulmányt jól ismerik.

A vélekedések területén a feladónak és a címzettnek *kiegészítő* tudáseloszlást tulajdonítunk, legalábbis a kijelentés és a kérdés esetében. Az előbbi esetben (csak) a feladó birtokában van a propozíció igazságértéke (iB_{+5}), az utóbbi esetben (csak) a címzettében ($iBuB_5$; ahol ugye az előjel nélküli szám gyakorlatilag a $\{-5, +5\}$ számpárra utal). Ha sikeres az adott beszédaktus, akkor a különbség kiegyenlítődik: mindkét fél birtokolni fogja a kezdetben csak az egyik fél által birtokolt igazságértéket. A felszólítás úgy iktatható be ebbe a részrendszerbe, hogy ha a feladó és a címzett eleve ugyanolyan igazságértéket tulajdonított a propozíciónak, akkor vagy elégedetten hallgathatnak tartózkodva bármilyen beszédaktustól, vagy – a feladó által kezdeményezett beszédaktus hatására – ellentétére változtathatják a szóban forgó igazságértéket.

A vágyak/érdekek területén Alberti et al. (2021) a mellett érvel, hogy ha tekinthető is észszerű kiindulópontnak az, hogy a kijelentés a címzett érdekét hivatott szolgálni, míg a felszólítás és a kérdés a feladóét, valójában mindhárom fő intenzionális profil a feladó, a címzett és akár további szereplők valamelyikének vagy akár többüknek az örömet/érdekét is szolgálhatja.²⁰

²⁰ Alberti et al. (2021: 134) egy elemzését szeretnénk ezen a ponton továbbgondolni, felvetve egy módszertani problémát, amire megoldási javaslattal is élünk. A hivatkozott példa-diskurzusban a beszélő így szól: *Aranka, ma játszik a Liverpool.* A felvázolt szcenárióban Aranka nem kedveli a focit, és ezt a hozzá szóló kollégája is tudja, akinek amúgy nincsen semmilyen egyéni érdekeltsége Aranka felvilágosításában. Az 1. táblázat szummás képletében tehát nem lesz pozitív tag, így a "+5 mint átlag nem érhető el; ami egy olyan végkifejletet magyarázhat, amelyben Aranka visszautasítja a címzetti szerepet, imígyen szólva: *Utálom a focit! Hát ennyit*

Az autoritásra vonatkozóan két általános feltétel fogalmazódik meg a célorientált mentalizáció oszlopában: mind a címzettnek, mind a feladónak lehessen képességet és jogosultságot tulajdonítani a propozíciós tartalmat érintő releváns kérdésben: végrehajthatja-e a címzett az adott illokúciós célt, illetve szabad-e a feladónak igényt támasztania erre. Alberti et al. (2021) általánosítja és így végső soron egyesíti a két feltételt: egy hatásláncolatban akár több szereplő is releváns lehet, és minden „láncszemnél” meg kell legyen valamilyen minimális autoritás.²¹

Az éles szemű olvasó észrevehette, hogy a REALIS feltételrendszerének összetevőit nem kíséreltük meg elkülönítve megfeleltetni az illokúciós logika fenti 4–6. feltételének. Ennek elvi oka van. A propozíciós tartalomra vonatkozó feltételeket inkább a 6. szakaszban tárgyalandó eseményszerkezettel hozzuk kapcsolatba. A felkészülési és őszinteségi feltételeket pedig nem tartjuk elkülöníthető illokúcióserő-összetevőknek; inkább úgy tűnik, hogy ugyanazon összetevők sorolhatók a két

sem tudsz rólam, Tivadar?! Tárgyalásra kerül azonban egy „pozitív” végkifejlet is, amely szerint Aranka így reagál, vállalva a címzetti szerepet: Jó, megmondom az uramnak. A (6i.1) jelölésével a releváns címkét mondjuk így adhatjuk meg, még Tivadar mondatának Aranka általi „megfejtésével”, ahol Tivadar az 1. személy, i, az o pedig Aranka férjére utal): iB₊₅oD₊₃.

A lábjegyzet elején említett módszertani probléma az, hogy az utóbbi elemzésnek egy olyan változatát is felvethetjük, ami szerint Tivadar eleve Aranka érdekét kívánta szolgálni – azzal, hogy „jőpontot szerezh” az uránál a figyelmességgel, hogy emlékezteti egy foci-meccsre (iB₊₅uD₊₃, ahol az u Arankára utal). Sőt az iménti logikával akár azt is mondhatjuk, hogy Tivadar akar „jőpontot szerezni” Arankánál, hiszen a részéről is tekinthető figyelmességnek az emlékeztetés (iD₊₃, ahol az i Tivadarra utal). Egy kalkulációs eljárásokra épülő elméletben nyilván nem szerencsés a „helyes” kalkuláció körüli bizonytalanság; és a probléma nyilván rendszerszintű, hiszen a tárgyalt „érdekátvállalás” sokféle példatípusban megjelenhet. Ilyen még például a kínálás mint speciális felszólítás-típus (*Vegyél egy sütit!*), ahol mind a kínáló, mind a kínált személy érdeke lehet az adott e esemény megvalósulása (l. pl. [Condoravdi-Lauer 2012](#); [Lauer 2013](#); [Kleiber 2018](#); [Halm 2019](#)).

A megoldási javaslatunkat éppen a probléma rendszerszintű jellege sugallta; egészen pontosan az, hogy a három alternatív elemzés (akár olyanokkal kiegészítve, ahol többek érdekét is látjuk a figyelmességláncolatban) rendre megadják a kívánatos pozitív átlagértéket az érdekösszesítő képletben. Az tehát a javaslat, hogy a szóban forgó összesítés/átlagolás műveleti tagjait tekintsük alulspecifikáltnak, és a követelmény vonatkozzon közvetlenül az átlagértékre, akármilyen módon is jön az ki.

²¹ A 20. lábjegyzet elején említett módszertani probléma ezúttal is felmerül. *Írassa meg Lara a cikket a témavezetőjével!* – ezen a hortatív mondaton ([König-Siemund 2007](#)) szemléltetjük a kalkulációs bizonytalanságot (illetve alulspecifikáltságot). Az autoritási kérdések a következő láncolatban merülnek fel: 1. Képes-e/jogosult-e a témavezető megírni a cikket? 2. Kérheti-e ezt Lara a témavezetőjétől? 3. Kérhet-e a címzett Larától olyasmit, ami annak kellemetlen lehet? 4. Kérhet-e a feladó a címzettől olyasmit, ami annak kellemetlen lehet? Kalkulálhatunk úgy, hogy az 1. pontban merül fel autoritási deficit: mondjuk nem erkölcsös az, ha a témavezető írja meg a cikket. A láncolatban egyébként a felek olyan jó viszonyban vannak, hogy bármit kérhetnek egymástól (legfeljebb elutasító lesz az, aki jogosulatlanságot érez önmagánál). Kalkulálhatunk azonban úgy is, hogy a felelősség nem hárítható át a témavezetőre; hanem bármely ponton erkölcsstelen vagy legalábbis kellemetlen olyat kérni, ami végső soron problematikus.

A megoldás ezúttal is a műveleti tagok alulspecifikáltnak tekintésében rejlik, csak éppen a művelet nem összegzés, hanem minimumszámítás. Az autoritási láncolatban a leggyengébb láncszemhez tartozó autoritási értéket kell tekinteni mint feltételi küszöbértéket; és ez a problematikus érték lényegében megegyező lesz alternatív kalkulációkból.

feltételtípus hatókörébe a következő „temporális” nézőpont alapján. Amikor a potenciális beszélő egy proпозиіós tartalmat valamilyen illokúciós erővel készül társítani, akkor *felkészülési feltételként* funkcionálnak a különböző attitűdökre vonatkozó megszorítások. Ha ezeknek nem tesz eleget (a mentális vagy információ-állapota), akkor tartózkodnia kellene az adott beszédaktus alkalmazásától. A valóságban mégis alkalmazhatja azt, akár sikerrel is; abban a fent említett értelemben, hogy ha a – becsapott, megtévesztett, dezinformált – hallgató egyszer elfogadja a beszédaktust annak konvencionizálódott paramétereivel, akkor sikeres a beszédaktus. „Sikeresen” lezajlott, megvalósult. Az inkriminált illokúcióserő-összetevők pedig őszinteségi feltételként funkcionálnak, miközben defektivitásukat regisztráljuk. Felkészülési feltételként szerepelt például az ígélet esetében az, hogy a feladó a hallgató vágyának teljesülését, érdekének szolgálatát lássa a proпозиіós tartalom megvalósulásában. *Ígérem, hogy megírom helyetted a cikket* – mondhatja például egy beszélő. Megsérti a felkészülési feltételeket, amennyiben úgy gondolja, hogy rosszat tesz a hallgatóval, és maga a hallgató sem örül az „ígéletnek”. Tehát ezt a mondatot nem szabad kimondania. Ha mégis megteszi, becsaphatja a hallgatót, aki elhiszi, hogy a beszélő az ő érdekét kívánta szolgálni.

Nem ejtettünk még szót a 7. illokúcióserő-összetevőről, az őszinteségi feltételek erőmértékéről. Mint a $\Re$ ALIS-ontológia releváns pontja mutatja (6i.4), a $\Re$ ALIS-ben minden egyes atomi címkeszelvényhez (6i') intenzitásértéket, sőt ilyen értékek eloszlásfüggvényét rendeljük (6i.4) (ha ennek feltűntetésétől az egyszerűség vagy a lényeg kiemelésének a kedvéért időnként el is tekintünk). Az eddigi és a további tárgyalásban szereplő, $\Re$ ALIS-keretben kidolgozott elemzések reményeink szerint meggyőzik az olvasót, hogy erre szükség is van, mert minden érintett ponton van valamilyen többé vagy kevésbé éles számszerűsíthető megszorítás (a módszertani problematikáról l. Alberti et al. (2021: 120–121) 22. lábjegyzetét).

4. Címkerekurzió a mentalizáció megragadására

Az előző szakaszokban bemutatott $\Re$ ALIS-elemzések gazdagon szemléltették annak jelentőségét, hogy a feladói és a hallgatói attitűdöket – a kommunikációban és a társas kognícióban alapvető jelentőségű mentalizációs műveleteket (Wimmer–Perner 1983) – a maguk korlátlan komplexitásában tudjuk kezelni a $\Re$ ALIS-ontológia (6i') pontjának köszönhetően. Ebben a szakaszban azt vesszük górcső alá, hogy $S\&V$ illokúciós logikájában vajon működik-e hasonló rekurzív mechanizmus, vagy azt hozzá kell tennünk a magasabb szintű leíró (és magyarázó) adekvátság elérése céljából:

(13) $\Re$ ALIS = I+BDA_{S&V} + címkerekurzió + differenciálás + eseményszerkezet

4.1. A rekurzió megjelenése az illokúciós logikában: a konstruktibilitási hipotézis

Az illokúciós logikában is központi jelentőségű a *rekurzió*, mint azt mutatja a *konstruktibilitási* hipotézis (S&V: 49), ami a könyv 9. fejezetében gyakorlati alkalmazást is nyerő száz illokúciós mátrixige jellemzése során. A hipotézis azt mondja ki, hogy néhány primitív illokúciós erő bázishalmazából kiindulva definiálható egy nyelv valamennyi beszédaktustípusa.

Ez nem a szakasz bevezető részében említett, mentalizációs műveletek megragadását célzó rekurzió, amire a definíciója alapján címkerekurzióként utalunk. Ami a konstruktibilitási hipotézisnek megfelel a *reALIS* megközelítésben, az a fő(bb) mondatípusok intenzionális profiljaiból alkotott bázisra épülő *finomhangolási* mechanizmus, amiről a 11. lábjegyzetben tettünk említést. Ennek lényege az, hogy egy nyelv esetében a minimális szerkesztettségűnek tekinthető mondatformákhoz társítható intenzionális profilokból kell kiindulni (l. *Alberti et al. 2021: (7)*), majd feltárni, hogy hogyan bővítik ezeket (akár több lépésben) a különféle diskurzus-/pragmatikai jelölők (*Aijmer-Foolen-Simon-Vandenberg 2006; Gyuris 2008; 2013; Schirm 2011*); ahol az illokúciós logikában előszeretettel vizsgált, illokúciós mátrixigével alkotott konstrukciót is egyfajta diskurzusjelölőként foghatjuk fel (a szó vagy morféma által kifejezett, valamint a sajátos intonációs mintázatban tetten érhető diskurzusjelölők mellett). A (12) pontban javaslatot is tettünk az illokúciós ígés finomhangolás általános megragadására.

4.2. A címkerekurzió megjelenése az illokúciós logikában

A (14a) formula az *assure* 'szavatol/biztosít' illokúciós ígéhez kapcsolódó illokúciós célnak (ami az *assert* 'állít' primitív igéével egyezik meg) az elérési módját definiálja az illokúciós logikában (S&V: 184). A beszélő (a_i) azon szándékát (Int) írja le, miszerint olyan cselekvést hajt végre a világban (δa_i) (az nem világos, hogy pusztán az illokúciós ige erős autoritáson alapuló használatával, vagy további garancia-vállaló gesztusokkal), amelynek révén a hallgató (b_j) majd biztosnak gondolja (Bel) az adott P propozíció igaz voltát.²²

- (14) Az *assure*₁ 'szavatol' illokúciós mátrixige illokúciós céljának elérési módja (a) és intenzionális profiljának néhány eleme a *reALIS*-keretben (b–b")
- $\text{mode}(| | \text{assert} | |)(i, P) = \text{Int } a_i \delta a_i \text{ Bel } b_j P(w_i)$
  - $iB_{+5} uB_{-1}$
  - $b'. iI_{+5} uI_{+5} uB_{+5} \uparrow$
  - $b''. iI_{+5} uI_{+5} uB_{+5} \uparrow (iB_{+5}) iA_{+5} iI_{+5} uI_{+5} uB_{+5} \uparrow$

Mielőtt a (14a) képlet jelentőségét megvitátnánk, kommentáljuk a *reALIS*-ben leírt releváns intenzionálisprofil-elemeket (14b–b"), amelyekről az illokúciós logika rendszerében számot kívánnak adni (S&V: 184). A beszélői én szerepébe helyezkedve így szemléltethetjük a címkék tartalmát. (14b): „az a benyomásom, hogy nem vagy meggyőződve az adott propozíció igaz voltáról, sőt hamisnak gondold”. (14b'): „szándékom, hogy fogadd el, hogy P minden kétséget kizáróan igaz”. (14b''): ez a rendkívül komplex címke nem más, mint a (12) általános autoritásdeklaráció specifikálása erős autoritásmértékre (iA_{+5}) és az asszertív típusra ($\dots uB_{+5}$). Az erős autoritásnak a címzett figyelmébe ajánlásával az a feladó szándéka, hogy a címzett kétségei eloszoljanak az adott propozíció igazságértékét illetően.

²² „When one assures one tries to make the hearer *feel sure* [(14b')] normally because he already has some doubts [(14b)]. To assure is to assert with the perlocutionary intention of convincing the hearer [(14b'')] of the truth of the propositional content in the world of the utterance. This perlocutionary intention increases the degree of strength of the illocutionary point and determines the preparatory condition that the hearer has some doubts about the truth of the propositional content [(14b)]. Thus ... [(14a)]” (S&V: 184)

Visszatérve a (14a) pontban közölt formulára, annak legfőbb érdekessége abban áll, hogy a bő 200 oldalas könyvben kizárólag az *assure* ige változatai kapcsán (S&V: 184, 196) jelenik meg olyan formális reprezentáció, amelyben egy attitűd hatókörében megjelenik egy másik attitűd (Int>Bel) – ráadásul társulva a világban való beszélői cselekvés operátorával (δa_i) –; más leírásokban ilyen jellegű formulákat nem találunk, és az attitűdrekurzió olyan típusú definiálásával sem szolgálnak, mint amilyen a (6i–i') a »eALIS-ontológiában. Mindez azt mutatja, hogy az illokúciós logika szellemiségétől egyáltalán nem idegen a „mentalizációs rekurzió”, de annak megvalósítása az illokúciós logika sztenderd művébe nem épült be.

4.3. Az eldöntendő kérdés mint felszólítás kijelentés megtételére

Ebben a pontban azt szeretnénk szemléltetni, hogy a címkerekurzió nem pusztán arra jó, hogy magas komplexitású attitűdkombinációkat írjunk le egy formális nyelven, hanem arra is, hogy a kommunikáció során használt beszédaktustípusok rendszerekbe szerveződésére is fel tudjunk állítani hipotéziseket (l. 11. lábjegyzet). Az illokúciós logika azon téziséből indulunk most ki, hogy a kérdés olyan direktív illokúciós erő, amelyet a feladó arra használ, hogy egy őt érdeklő (nyilván igaznak remélt) kijelentés megtételére bírja rá a címzettet (S&V: 199). A kérdés tehát: felszólítás kijelentés megtételére – amivel kompozicionális kapcsolatrendszerbe kerül a három fő mondat típus intenzionális profilja; az 1. táblázat ezen a megközelítésen alapul. A táblázatból a szándékprofilelemek áttekintésével fogjuk most ezt szemléltetni, a (15) példabokorba kiemelve a releváns címkéket, és az eldöntendő kérdéstípusra szorítkozva; de l. Alberti et al. (2019b), ahol kimutatjuk, hogy a kiegészítő kérdéstípus működési mechanizmusa visszavezethető az eldöntendőére.

A (15a) sor a felszólításhoz tartozó centrálisszándék-címkét mutatja („szándékom, hogy szándékos legyen az adott proposíciók tartalom megvalósítása”), a (15b) pedig a kijelentését. Ez utóbbi profilelem egyébként az előbbi specifikálása – azon az alapon, hogy a hallgató az elméjével együtt a világ része (S&V: 31), így hát a kijelentés olyan felszólításként fogható fel, amely „történetesen” a világon belül a hallgatói elme módosítására irányul. Mielőtt azonban komponálnánk a felszólítás és a kijelentés szándékprofilját, a kijelentését a leendő válaszadó, azaz a kérdés hallgatója szempontjából kell formalizálni. Ezzel a szerepcserével állítottuk elő a (15b') kijelentés-profilelemet, illetve eltoltuk időben, hogy így készítsük elő a kompozíciós műveletre. A művelet alkalmazásával pedig megkaptuk a (15c) kérdés-profilelemet, ami valamivel bonyolultabb az 1. táblázatban láthatónál. A kérdező szempontjából így fogalmazhatjuk meg, amit kaptunk: „szándékom, hogy *szándékos* legyen egy megfelelő kijelentést tenni, kiváltani próbálva a *szándékos*mat annak befogadására”.

- (15) A kérdés: felszólítás kijelentés megtételére – a szándék-profilelem levezetése
a. felszólítás:	ilul↑
b. kijelentés:	ilul↑uB↑
b'. kij. szerepcserével, időeltolással:	ul↑il↑↑iB↑↑
c. kérdés kompozicionálisan:	ilul↑il↑↑iB↑↑
c'. kérdés szimmetrikusan:	ilul↑iB↑ (vö. (b) kijelentés: ilul↑uB↑)
c". kijelentés és kérdés „nyersen”:	iluB↑ / iliB↑ (vö. (a) felszólítás: ilul↑)

A felszólító és a kijelentő szándékprofil komponálásával tehát három szándékszervényt tartalmazó címkét kaptunk (15c), míg a táblázatban egy egyszerűbb, két szándékszervényes címke szerepel (15c'). A kettő közötti különbség tisztázása végett érdemes egy harmadik változatot is bevonni a tárgyalásba, amit a (15c'') sor szemléltet.²³

A (15c'') mutatja a legegyszerűbb szándékfelfogást: a beszélő egy kijelentés révén a hallgatója információállapotát szándékozik gazdagítani, míg egy kérdéssel a sajátját, mindkét esetben speciális területen módosítva a világon, ahol maga a világon való módosítás általánosságban a felszólító profil feladata. Így alkot tehát egységet a (15c'')-ben közölt három szándékprofil. Nem intuícióellenes ez az egyszerű profilhármas, csak részleges, vagyis specifikusabb profilelemekkel való kiegészítésre szorul. A kérdés esetében azt az esetleges „korai” pillanatot ragadja meg, amikor valaki már tudja, hogy mire szeretne választ kapni, csak még nem döntötte el, hogy kitől.

A (15c') sorban már történik hivatkozás egy címzetre: tőle várja a feladó, hogy kérdése hatására majdan *szándékában* álljon (...ul↑...) a kívánatos eredmény, azaz a felvilágosítás (...iB↑). Azt is szemlélteti a (15c') sor, hogy így is elegáns szimmetria lép fel a kérdés és a kijelentés szándékprofiljában: információnyújtó, illetve -befogadó címzetti szándékot kíván kiváltani a feladó.

A (15c'') kérdésprofilelem nem szimmetrikus megfelelője a kijelentés megfelelő profilelemének, mivel még egy szándékszervényt generál a kompozicionális előállítás. Ennek is tulajdoníthatunk szerepet: a kérdező nem egyszerűen egy igazságértéket vár válaszként, hanem olyan választ, ami őt tényleg meg is akarja győzni, mint egy „rendes kijelentés”, ami ebben specifikusabb, mint a (15c'')-ben felvetett kijelentésprofil (iluB↑).²⁴

5. Differenciálás

Oishi (2014; 2016) több cikkében is bírálja Searle irányvonalát, ami a megítélése szerint Austin (1975 [1962]) eredeti koncepciójával ellentétes, ahol még elkülönült a beszélő és a hallgató – mint cselekvő ágensek – párosa a feladó és a címzett – mint nyelvi konvenciókban rögzült szereplőtípusok, sőt szerepek – párosától. A *ReALIS* megközelítésében ez a *differenciálás* szignifikánsan túllép a pusztán terminológiai tisztázáson, és az illokúciós logika központi jelentőségű *illesztési* kérdéskörébe (*direction of fit*) integrálódik (S&V: 92–98), az illesztésen keresztül pedig összekapcsolódik a Montague-féle formális szemantikai világ modell alapú mintaillesztő-igazságértékelő alapmechanizmusával:

(16) **ReALIS = I+BDA_{S&V} + címkerekurzió + differenciálás + eseményszerkezet**

²³ Ahogy a 11. lábjegyzetben írtuk, a három fő intenzionális profil rendszere: „egymással ellentétes, (ebből adódóan) egymást kiegészítő, egymással komponálódó jegyeket mutató alapsomagok” együttese. A (15c/c'/c'') alternatívák más-más módon, de mindhárman kompakt rendszert alkotnak egymással – ezt illusztrálja az itt kommentált szöveg.

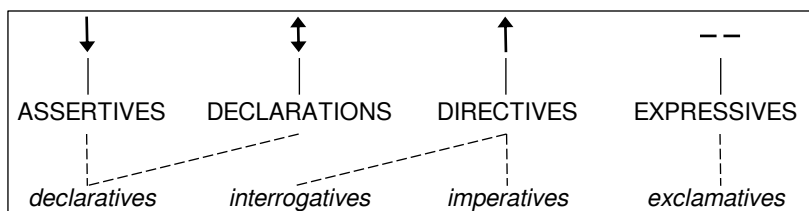
²⁴ Az iluB↑ profilelem-változat az egyes reklámokra jellemző információbecsempésző stratégiát ragadja meg, ahol előfeltevésbe csomagolják a becsempészendő információt. *Őn most soron kívül megrendelheti ezt a kivételesen csekély fogyasztású autót* – mondja a reklám; és miközben a címzett az állítmányba csomagolt információ elfogadását gondolja tovább („rendeljek, vagy ne rendeljek?”), észrevétlenül elfogadja, hogy az adott autó tényleg rendkívül csekély fogyasztású.

5.1. A négy illesztési irány szó és világ között – ami öt

A szó és a világ között ötféle illesztési irány képzelhető el, aminek a meghatározó jelentősége abban áll, hogy pontosan öt illokúciós célja lehet a beszédaktustípusoknak, se több, se kevesebb (S&V: 95). Ezek bemutatását egyből az univerzális mondatfajtákkal való összevetésben végezzük el, az 1. ábra alapján.

Word-to-world 'a-szó-a-világhoz (igazodjon!)'. Az illokúciós cél: ábrázolni a világot. Ez az *asszertív* 'állító' típus; az ábrán az ehhez tartozó nyilat úgy érthetjük, hogy a „világ” fölül van, és a beszélőre mutat a nyíl. A fő mondatfajták közül a kijelentő (*declarative*) társul kézenfekvő módon ehhez az illokúciós célhoz.

World-to-word 'világ-a-szóhoz.' Az illokúciós cél: megváltoztatni a világot az adott proposíciós tartalom megvalósítása révén. Ez a *direktív* 'utasító' típus; az ábrán az ehhez tartozó nyilat úgy érthetjük, hogy a megváltoztatandó világra mutat fölfelé. A fő mondatfajták közül a felszólító (*imperative*) társul kézenfekvő módon ehhez az illokúciós célhoz. A direktív típusban a hallgatóra hárul a világ megváltoztatásának a feladata, ki lehet azonban azt is fejezni, hogy maga a beszélő fogja megváltoztatni a világot. Ez a *kommisszív* 'elköteleződő' típus; lényegében az ígérről van szó. Az illokúciós logika cél alapú felfogásában ez a típus önfelszólítás-ként funkcionál a rendszerben, az lenne tehát a kézenfekvő, hogy a fő mondatfajták közül szintén a felszólítóval társul; e helyett azonban tipikusan kijelentő mondatformával társítjuk (pl. *Rendben, éjféltre otthon leszek.*). Gärtner (2012: 245–246) három alapvető meg nem felelésről (*mismatch*) beszél az illokúciós logikai és a nyelvtipológiai beszédaktus-típezés között; ez az egyik (amit olyan szintű anomáliának ítélt, hogy az ábrán meg sem jeleníti a kommisszív típust²⁵). A későbbiekben G_{comm} problémaként utalunk rá vissza, és a 6. szakaszban teszünk majd javaslatot az anomália feloldására.

1. ábra

Inkompatibilitás a szó és világ közötti illesztési irányok alapján meghatározott beszédaktustípusok (S&V: 92–98) és a nyelvtipológusok által (Sadock–Zwicky 1985; König–Siemund 2007) univerzálisnak talált mondatfajták között (Gärtner 2012: 245–246)

²⁵ „Commissives are per default carried out by using declaratives so adding them to [1. ábra] would result in a [...] mismatch [G_{comm}].” (Gärtner 2012: 245)

Az eddigi 1+2 illesztési irányhoz úgy járulhat további kettő, ha létezik olyan beszédaktus, amelynek a során az illesztés mindkét irányban megtörténik, illetve olyan, ahol egyik irányban sem történik meg.²⁶

A kétirányú illesztési opciót a *deklarációk* valósítják meg. *Ezennel berekesztem az ülést* – mondja például a levezető elnök, és miközben kimondja a szavakat, maguknak a szavaknak a kimondása révén megvalósultnak tekintendő az ülés berekesztése. A deklarációk tudománytörténeti jelentősége rendkívüli, hiszen ezek felfedezésével ébredt rá a nyelvhasználatot kutató közösség, hogy a szavakkal közvetlenül is cselekedhetünk (Austin 1975 [1962]). G_{decl} : anomáliának tekinthető, hogy a deklarációnak nem felel meg egy külön mondat-típus, hanem kijelentő mondatba helyezendő a deklarációt megvalósító performatív ige (Gärtner 2012: 246).

Itt említjük viszont a harmadik Gärtner (2012: 246) által számba vett anomáliát (G_{inter}): miközben több beszédaktustípushoz ugyanaz a mondat-típus társul, van egy univerzális mondat-típus, amihez nem társul önálló illokúciós cél: ez az *interrogatív* 'kérdő' típus. A 4.3. pontban messzemenően igazat adtunk az illokúciós logikai besorolásnak, miszerint a kérdés a direktív altípusa; a kézenfekvő párosítás tehát az lenne, ha felszólító mondatformával társulna. Ez azonban nem így van.

Erre az anomáliára ezen a ponton megadjuk a magyarázatunkat. Miközben a 4.3. pontban kompozicionális levezetését tudtuk adni az illokúciós logikai besorolásnak – miszerint a kérdés egy utasítás (kijelentésre) –, egyszersmind úgy állt be a kapott interrogatív profil a három fő intenzionális profil rendszerébe, hogy a kijelentővel áll szimmetrikus helyzetben, miközben ez a kettő elkülönül a felszólító profiltól; l. (15c',c"). Három alapvető profil alkotja tehát azt a rendszert, amit az illokúciós cél felől közelítve vezetünk le (nem formai alapokon!). Innen nézve pedig kézenfekvő, hogy akkor a három univerzális alaprofilhoz három – nyelvenként részben más-más eszköztárral elkülönített, mindamellett nyelvről nyelvre elkülönülő (König–Siemund 2007) – mondat-típus tartozik, vagyis a kérdő beszédaktushoz elkülönülő mondat-típus.

Végül tekintsük a világ és a szó között (semmilyen irányú) illesztést meg nem valósító beszédaktustípust. Ilyennek ítélik az illokúciós logikában az *expresszív* megnyilvánulásokat, a beszélői pszichológiai állapot egyes elemeinek a közlését. Teszik ezt azon az alapon, hogy e beszédaktusokat nem a külvilág váltja ki – a külvilág ábrázolásának a vágya, mint az aszertív típusban –, hanem a beszélő belső állapotáról tudósítanak. *Elme-a-világhoz* vagy *világ-az-elméhez*, ilyen illesztési irányokról tesznek említést (S&V: 94).²⁷ Ezek az irányok azonban az illokúciós logika formális rendszerében nem kapnak definíciót. Ami a megfeleltetési kérdést

²⁶ „... the fact that there are four and only four directions of fit, with two possible agents for achieving the world-to-word direction of fit, either speaker or hearer, provides us with a rationale for the view that there are five and only five illocutionary points.” (S&V: 95)

²⁷ „Nearly all of the words in English which name expressive illocutionary acts (e.g. apologize, congratulate, thank) name illocutions which are expressions of psychological states which have no direction of fit. In each case the psychological state contains a belief, and a desire; the belief has the mind-to-world direction of fit, and the desire has the world-to-mind direction of fit, but the point of the speech act is not to express that belief and desire but rather to express the state of sorrow, pleasure, gratitude, etc., which presupposes the truth of that belief and involves an expression of that desire.” (S&V: 94)

illeti, a felkiáltó mondatípus társítható kézenfekvően az expresszív illokúciós erőhöz, ahogy azt az 1. ábrán is láthatjuk.

Ezt a megfeleltetést azonban majd árnyalni fogjuk a következő pontokban, ahol a kommunikáció résztvevőinek a feladói és címzetti szerepektől való elkülönítése révén (amivel a szakaszt indítottuk) olyan új illesztési irányokat kapunk, amelyek a beszédaktusok végrehajtásának a sikeres és nem defektív módját (S&V: 22–23) pontosan definiálhatóvá teszik a *reALIS*-ontológiában (6) a perlokúciós hatásmechanizmus feltárásával egyetemben.

5.2. Van-e egyáltalán felkiáltó mondat?! – avagy az illokúciós logika paradoxona

Mint a minor mondatípusok *reALIS*-elemzése mutatja (2. táblázat), e tanulmány szerzői (is) úgy ítélik meg, hogy egyes mondatok intenzionális profiljában nincsen címzett. Ezzel együtt paradox helyzetnek látjuk azt, amit ismertettünk az 5.1. pontban, miszerint a mindent az illokúciós célra – vagyis a beszélői szándéokra – építő (3.1.) illokúciós logikai rendszerben az öt beszédaktustípus közül négynek a definíciójában csak a feladói szerepre történik utalás, a címzettire nem. Egyedül a direktív típus definíciójában van jelen a címzetti szerep. Így hát egyedül e típus esetében világos, hogy tulajdonképpen miért is szólal meg a beszélő (mással szeretne valamit elvégeztetni). A másik négy típus esetében mintha „pusztába kiáltott szó” lenne a lokúciós aktus. Miközben a bő száz illokúciós igét áttekintő fejezetből is (S&V: 9. fejezet) az derül ki, hogy csak elvétve akad olyan beszédaktustípus, amelynek a használata ne igényelne hallgatóságot.

Hogy miért így alakították ki az illokúciós logika rendszerét, arra a minor mondatípusokról szóló 2.4. pontban említett megfeleltetési hipotézis sugall egy lehetséges motivációt: ha a felkiáltó és óhajtó mondatípust a címzettnek szóló kijelentő, illetve felszólító mondatípus nem (feltétlenül) címzettnek szánt variánsának tekintjük (ami a nyelvtipológiától sem idegen gondolat, l. König–Siemund (2007: 316, 314)), akkor az illokúciós logika felfogásából azt a törekvést következtethetjük ki, hogy egységesen kívánják kezelni az egymás variánsának tekinthető mondatípusokat. Ebben a felfogásban a „közös nevező” valóban az, hogy a följöttes profilsémában nincsen címzetti szerep, hanem azt a séma egyes specifikált profilpéldányaiban kell definiálni. Az asszertív beszédaktustípus tehát együttesen tartozik a kijelentő és a felkiáltó mondatípushoz, mint ahogyan a direktív beszédaktustípus a felszólító és az óhajtó mondatípushoz. Rápillantva most az 1. ábrára, az előbbiekben a felkiáltó mondatípust átsoroltuk az asszertív profilúakhoz; de egy újabb megfontolással arra juthatunk, hogy a szóban forgó négy kategória kapcsolata még szövevényesebb. Mind a (világról tudósító) asszertív, mind a (beszélői belső állapotról tudósító) expresszív beszédaktustípus kifejeződhet akár címzettnek szánt kijelentő mondatípussal, akár spontán kifakadásként, felkiáltó mondatípussal; majd az 3. táblázatban így ábrázoljuk a mondatípusok viszonyát az illokúciós logikai beszédaktustípusokhoz.

A felkiáltó mondatípust a sztenderdnek nevezhető nyelvtipológiai álláspont univerzálisnak tartja a világ nyelveiben, és a három fő mondatípus mögött a

legjelentősebb minor mondattípusnak.²⁸ Problémát jelent viszont, hogy az egyik altípusa esetében nem tudjuk jelenleg elvetni azt a hipotézist, hogy nem különíthető el formai jegyek alapján a kijelentőtől.²⁹ Az asszertív (17a) mondatot és az expresszív (17a'–a'') mondatokat egyaránt felfoghatjuk kijelentésként, amellyel egy hallgatót kíván tájékoztatni a beszélő, illetve felkiáltásként, úgy tekintve, hogy a beszélő a kimondás pillanatában jutott a propozíciós tartalom birtokába, ami érzelmileg felkavarta (ismét az olvasó figyelmébe ajánljuk a 28. lábjegyzetet).

- (17) A felkiáltó mondattípus
- a. [Egy üzenet láttán:] Elfogadták/Elutasították az előadásunkat!
  - a'. Megfájdult a fejem!
  - a''. Sajnálom a tegnapi viselkedésemet!
  - b. Milyen bolond ez a Tivadar!
  - c. Úristen/Bassza_meg/??Jé, nem mentettem el a legfontosabb fájlt!
  - c'. Jé/??Úristen/'?Bassza_meg, az a felhő olyan, mint egy strucc!
  - d. $iB = +5$; $iB \downarrow \neq +5$; $iD = \Phi$ [„most tudtam meg!” (2. táblázat)]
  - d'. $uB \uparrow_{+5} \wedge [\dots]$ [profilelem-tudatosítás (Alberti et al. 2021: 6. fej.)]
  - d''. $uB \uparrow_{\Phi} i \uparrow_{+5} uB \uparrow_{+5} \wedge [\dots]$ [gyanakvás (Alberti et al. 2021: 6. fej.)]

A (17a–a'') által szemléltetett típus létezése önmagában aligha lenne elegendő indok a felkiáltó mondattípus elkülönítése mellett; vannak azonban formai eszközökkel jól elkülöníthető felkiáltó-altípusok is. A (17b) altípusát például az jellemzi, hogy kérdőszó jelenik meg a mondatban, miközben a jelentés nem interrogatív: a (17b)-vel annyit közöl a beszélő, hogy Tivadar nagyon bolond.³⁰ Különféle diskurzusjelölők is jelezhetnek felkiáltó karaktert. Ahogy arra a 2. táblázat kommentálása során utaltunk, érdekes módon nemcsak olyan erős érzelmet jelezhet a diskurzusjelölő, mint a kétségbeesés (*Úristen, ...!*) vagy a düh (*Bassza meg, ...!*) – amit a (17d) sorban a $\Phi = -5$ (vagy $\Phi = -5'$) értékmegeadással írhatunk le –, hanem „bagatellizáló” diskurzusjelölő is van a magyarban, a *jé*. A 2. táblázatból ideidéztük a (17d) sorba a propozíciós tartalomhoz való érzelmi viszonyulás tárgyalt profileméről kívül a felkiáltóra (legalábbis egy meghatározó altípusára) jellemző „most tudtam meg”-effektus címkereprezentációját.

A (17d'–d'') sorokban a fent tárgyalt paradoxon egy újabb aspektusának tekinthető problémára adunk megoldási javaslatot, amit Königéknek a 28. lábjegyzetben olvasható megfogalmazásával vezethetünk fel: „a felkiáltás célja nem igazán (*not really*) az, hogy a hallgatót tájékoztassuk valamilyen helyzetről...” A kissé informális

²⁸ „Among the three major sentence types that can be distinguished across languages, in addition to the three major ones and their subtypes, exclamatives are the most prominent. ... But in contrast to assertions, the point of an exclamation is not really to inform the hearer(s) about some situation, but to express an affective response [(17d)] to what is taken to be a fact. More specifically, exclamations convey the speaker's surprise [(17d)] that some present situation is remarkable...” (König–Siemund 2007: 316)

²⁹ Varga (2016) magyarra kidolgozott kontúr alapú intonációs elméletében a (17a–a'') felkiáltó-altípusban nem tudunk más intonációs mintázatot rendelni az adott mondatokhoz, mint akkor, ha kijelentőnek fogjuk fel őket, még ha azt is diktálja az anyanyelvi intuíciónk, hogy „érzelemdúsabban” ejtjük a felkiáltó variánsokat (Varga, p.c.).

³⁰ Az amúgy indokolatlan mutató névmás megjelenése is (l. *ez a Tivadar*) a felkiáltó karakter jelzésének tekinthető.

megfogalmazás hátterében az a dilemma áll, hogy a felkiáltó mondat típus révén – és általában a minor mondat típusok révén – történik-e információátadás. Mint az őszinteségi feltételek tárgyalása során (3.2.) kiderülhetett, az illokúciós erő ilyen típusú (de tulajdonképpen bármilyen típusú) feltételbe kódolt összetevője információ gyanánt szolgálhat annak, aki történetesen meghallja a „pusztába kiáltott szót”, vagyis a lokúciós aktus eredményét. Ha a beszélő a (17a–c') mondatok valamelyikét pusztán érzelemkitörésből fakadóan mondja ki, a nélkül, hogy bárkinek is címezné, attól még az, aki történetesen meghallja, levonhat következtetéseket például arról, hogy a beszélő mit tud, mennyire friss az információja, milyen érzellemmel viseltetik a dolog iránt (17d).

A címkerekurzíós technika és a beszélő–feladó / hallgató–címezett differenciálás révén a REALIS precízen számot adhat a spontán információátadás módozatairól (Alberti et al., 2021: 6. fejezet). A lábjegyzetben felvázolunk a (17d'–d'') sorok kommentálására néhány alapesetet, amelynek révén a hallgató információszerezésre használhatja a spontán beszédaktusokat, vagy akár a beszélő is alkalmazhatja azokat ily módon.³¹ Mindezzel számot tudunk adni a minor mondat típusoknak az információátadásban való köztesnek érzett szerepéről. Egy elméleti jelentőségű megfigyelést is tehetünk, amelynek az 5.3. pontban vesszük majd hasznát. A spontán profilok működési mechanizmusát nem tárhatjuk fel az eredendő helyzetben, amikor „pusztába kiáltott szóként” nem találunk címzettre, csak abban a helyzetben ragadhatjuk meg a bennük rejlő potenciált, amit egy feltételezett hallgató címzettnek való hipotetikus megválasztásával szimulálhatunk.

³¹ A kiindulópont tehát az, hogy a beszélő spontán indítatásból lokúciós aktust hajt végre, olyan feladói szerepet választva, amelynek a profiljában nincsen meghatározva címzeti szerep.

1. Ha valaki hallja, és képes is értelmezni a hallottakat, akkor hallgatónak tekinthető, aki eldöntheti, hogy kreál-e magának címzeti szerepet. Ennek egyik opciója a (17d') sorban definiált profilelem-tudatosítás: a hallgató a hallott profil felismerése révén (persze nem tudatosan) annak bármely profilelemét tekintetbe veheti a beszélő gondolatvilágáról való értékes információ gyanánt. A (17a'') hallatán például egy hallgató levonhatja a következtetést, hogy a beszélő negatív érzellemmel viszonyul az előző napi viselkedéséhez.

2. A hallgató dönthet úgy is, hogy óvatosan viszonyul a hallottakhoz, hiszen a beszélő is tudatában lehet az 1. stratégiának, és lehet, hogy dezinformálni akarja a gyanútlan hallgatót. Aki ettől tartva gyanakvó hallgatóként kezd viselkedni. A (17d'') sorban az ezt magragadó címkeprefixumot adjuk meg: „úgy sejtem, hogy az a szándékom, hogy elhiggyem, hogy a feladói szereped részeként sugallt profilelem elméd tényleges tartalmával megegyezik”. Ismét a (17a'')-t választva szemléltetésre: a gyanakvó hallgató arra gondolhat, hogy a beszélő csak úgy tesz, mintha bánná az előző napi viselkedését.

3. Mivel a beszélő tudathatja, hogy egy hallgató címzeti szerepet definiálhat magának, tudatos információnyújtásra is megkísérelheti felhasználni az eredendő spontán beszédaktust. A (17a') álszponán kimondásától azt remélheti például, hogy valaki gyógyszerrel kínál neki, vagy felmenti valamilyen munkavégzés alól. Azzal, hogy nem közvetlenül jelöl ki valakit címzettnek, megóvja a hallgatóságát egy elvárás terhétől – ami udvarias lépés.

4. Ha a beszélő egy címzett nélküli profilt úgy alkalmaz, hogy közben például felveszi valakivel a szemkontaktust, akkor ezzel kéri, hogy a (17d'') stratégiával élve kreáljon egy címzeti szerepet. Ez kevésbé udvarias, mint a 3. stratégia, de udvariasabb, mint egy nyers felszólítás; ez azonban nyilván az adott közösség szokásain, elvárásain is múlik.

5.3. Kudarc vagy siker, csalással vagy tisztán

Az illokúciós logika beszédaktustípusai és a „formális nyelvészek” mondattípusai között azon keresztül tárjuk fel a kapcsolatot, hogy a beszédaktus *sikerességét* (⇒) és *defektusmentességét* (*successful and nondefective performance*; S&V: 21–23) vizsgáljuk, minden olyan mozzanatot figyelembe véve, ami a perlokúciós hatásmechanizmus (S&V: 11) mozzanatának tekinthető (3. táblázat).

Az információáramlás rendszerbe foglalását Szeteli–Dóla–Alberti (2019) azon rendszerére építjük, ami az evidencialitási tényezőket is számba veszi, részben Langacker (2017) kognitív szempontú evidencialitáselméletére építve. A *Misi szerint Ili otthon van* mondat információáramlási láncolatát így ábrázoljuk: 0→3→1→2. A számok láncolata úgy értendő, hogy a külvilágból (0) érkező információt, miszerint Ili otthon van, Misi (3) észlelte, a beszélő (1) Misitől tudja, és az adott megnyilatkozásként nyilvánvalóan továbbadja a hallgatónak (2). A számok azon a kézenfekvő módon jelölik a szereplőket, hogy a nyelvtani első, második és harmadik személyre utalnak, és akkor a külvilágbeli információ letéteményesének kijelölt orákulum számára a 'nulla' jelölés marad.

A (18) példabokorban kiemeltünk a 3. táblázatból három mondattípust – kijelentő, felkiáltó, óhajtó – és az 5.2. pontban előadott érvelés szerint nekik megfeleltethető beszédaktustípust – asszertív, expresszív. Az illokúciós logikában a világ és a beszélő kapcsolatára figyelnek, és ebben a tekintetben az asszertív (18a) és az expresszív (18a') beszédaktustípus között tudnak különbséget kimutatni: az asszertívnél a világból származik az információ, az expresszívénél a beszélőből magából fakad, az ő pszichológiai állapotát ábrázolja. Ez a szembenállás a kijelentő–felkiáltó páros (18b,b') és az óhajtó (18b'') között áll fenn: az utóbbihoz kapcsolódik olyan információáramlás, ami egyértelműen a beszélőből indul; a kijelentő és a felkiáltó esetében a [013] forrás azt jelenti, hogy az információ kiindulópontja nem specifikus: a külvilág (0) éppúgy lehet, mint a beszélő maga (1), vagy egy evidenciaforrásként megjeleníthető 3. személy. Megfigyelhető azonban a mondattípusok körében egy másik szembenállás is: a címzettnek szóló major mondattípus – a kijelentő (18b) – áll szemben a két minorral (18b',b''). A felkiáltó–kijelentő különbség ignorálása miatt (5.2.) az illokúciós logika nem ragadja meg ezt a különbséget.

(18) Információáramlás néhány alapesetben (a–b''), illetve defektivitási források (c–c'')

a. asszertív:	0	⇒	1	
a'. expresszív:			1	
b. kijelentő:	[013]	→	<u>1</u>	→ 1 ⇒ <u>2</u>
b'. felkiáltó:	[013]	→	<u>1</u>	→ 1 →
b''. óhajtó:			<u>1</u>	→ 1 →
c. kijelentő:	[013]	→ _{tévedés}	<u>1</u>	→ _{hazugság/blöff} 1 ⇒ _{félreértés} 2 → _{gyanakvás} <u>2</u>
c'. felkiáltó:	[013]	→ _{tévedés}	<u>1</u>	→ _{hazugság/blöff} 1 →
c''. óhajtó:			<u>1</u>	→ _{hazugság/blöff} 1 →

Az 5.1. pontban kifejtett Austin–Oishi-féle differenciálással az információáramlás még finomabb elemzésnek alávethető, ami a beszédaktusok sikerességén túli defektivitási forrásokat is feltárja (S&V: 21–23). Köszönhető mindez a globális

reALIS-ontológiának (6), ahol a beszélők elméjének óriási, élethossziglani DRS-eit (1, 2) igazságértékelő mintaillesztésben össze lehet vetni saját (kicsiny) feladói/címzetti DRS-eikkel (1, 2, 3), valamint a releváns külvilágbeli információt képviselő orákuluméval (0). Az illokúciós logikai illesztésiirány-vizsgálatot tehát megsokszorozva végezhetjük el. A nyilak közül a vastagabb típus az adott típusban kötelezőnek tekintett információátmeneti lépést jelöli.

A kijelentő mondatípussal megvalósított beszédaktus esetén a (18b) sorban megadott lánc alapján – mivel ebben a major mondatípusban címzettet feltételezünk (1. táblázat) – a sikeresség azon múlik, hogy a feladói profil részeként meghatározott címzetti profilt pontosan rekonstruálja-e a hallgató (1 $\rightarrow$ 2); vagy *félreértés* történik, és más profilelemek hoz létre az elméjében. Alberti et al. (2021) ennek részleteit alaposan megtárgyalja, ezért ehelyütt a lánc további szakaszait vesszük górcső alá – ahol az információtorzulás defektivitásként értelmeződik az illokúciós logikában. Lényegében arról van szó, hogy a beszélőhöz (1) a külvilágból (vagy saját elméjéből vagy egy evidenciaforrástól) érkező információ hibátlanul eljut-e a hallgatói elmébe (2). Már ott torzulhat, hogy a beszélő tökéletlenül észlelheti ([013] $\rightarrow$ 1), de az is megeshet, hogy a tökéletesen észlelt információ helyett annak egy variánsához társítja a feladói profilt (1 $\rightarrow$ 1) – vagyis az illokúciós erőt –, vagy valójában nem is észlelt információt ad tovább. Az előbbi esetben *tévedés* történik, az utóbbi esetekben *hazudik*, illetve *blöfföl* a beszélő. A sikeresen lezajlott beszédaktust (1 $\rightarrow$ 2) követően az utolsó akadály a, hogy a hosszú út végén az adott információ beépüljön a hallgatói elmébe (2) – egyszerűen megfogalmazva – a hallgatói *gyanakvás*. A hallgató éppen a tárgyalt dolgokra gyanakodhat: a tévedés és a hazugság/blöffölés előfordulására. Valójában persze többről van szó: a hallgatónak azon komplex információ alapján kell eldöntenie, hogy mit raktározzon el az elméjében az adott pozíció profiljaként, hogy egyrészt mit dekódolt a címzetti szerepében, másrészt milyen egyéb tudása van a dologról (az említett defektusokon kívül így érheti tetten a jelöletlen iróniát is).

Ha nincs címzett a tekintett profilban, akkor rövidebb információáramlási láncot kell szemügyre vennünk, i. (18b',b''). Egy felkiáltó mondat is alapulhat *tévedésen*. Megtörténhet például, hogy aki lelkesen felkiált (18b'), hogy megnyerte az ötös lottót (0 $\rightarrow$ 1), az rosszul látta vagy hallotta a számokat. Hazudni vagy blöffölni elvileg nem lehetne címzett nélküli profilú mondatípussal, mint a felkiáltó vagy az óhajtó; a 32. lábjegyzetben leírtak alapján azonban mégis lehet. Egy gyilkos például szimulálhatja tette sötét helyszínén, hogy rajta és áldozatán kívül még valaki van ott (ilyeneket kiabálva: *Úristen, micsoda hosszú penge! Úgy félek! Bárcsak nálam is lenne fegyver!*). Olyan fültanúknak szánja ezt, akik reménye szerint hallgatóként kreálnak magukban címzetti szerepet; ezzel megvalósítva az 5.2. végén felvázolt szimulációs eljárást. Az eljárás révén arra juthatunk, hogy mind a felkiáltó, mind az óhajtó mondatípusban egy kijelentő mondat potenciálja rejlik (18b), amivel megtevéseztheti a gyanútlan hallgatót, tehát igenis hazudhat vagy blöffölhet; de ha a hallgató észnél van, akkor kellő gyanakvással is állhat az álszöveg információhoz, ugyanúgy, ahogyan azt a kijelentő típus tárgyalása során néztük.

	0-1	1-2	2-0	információáramlás	S&V típusai
kijelentő _{+felkiáltó*}	→	⇒		[013] → <u>1</u> → <u>1</u> ⇒ <u>2</u> → <u>2</u>	ass _{0⇒1} , exp _∅ ,
felkiáltó	→	(→)		[013] → <u>1</u> → <u>1</u>	com _{1⇒0} , dec _{1⇐⇒0}
óhajtó		(→)	(→)	<u>1</u> → <u>1</u>	exp _∅
vajon-kérdő _(-felsz.)		(←)	(←)	<u>1</u> → <u>1</u>	
felszólító _{+óhajtó*}		⇒	⇒	[∅3] → <u>1</u> → <u>1</u> ⇒ <u>2</u> → <u>2</u> ⇒ [03]	dir _{2⇒0}
kérdő _{+vajon-kérdő*}		⇐	⇐	<u>1</u> → <u>1</u> ⇒ <u>2</u> → <u>2</u> →... [023] → <u>2</u> → <u>2</u> ⇒ <u>1</u> → <u>1</u>	
kérdő-felszólító	⇐	⇐		<u>1</u> → <u>1</u> ⇒ <u>2</u> → <u>2</u> →... [∅3] → <u>2</u> → <u>2</u> ⇒ <u>1</u> → <u>1</u> ⇒ [03']	

3. táblázat

Információáramlás a mondat típusok és beszédakt típusok esetében

Maradva az óhajtó típusnál, abból nemcsak információt nyerhet a hallgató – címzetté átdefiniálva magát – a beszélő pszichológiai állapotára vonatkozóan (NB: ezt bármely mondat típus esetében megteheti bármely profilelemre vonatkozóan). A nyelvtipológusok a felszólító rokonságában tárgyalják (König-Siemund 2007: 314), mi is annak feleltettük meg a 2.4. pontban, és a 3. táblázatban is erre utalunk az óhajtó*-nak a felszólítóhoz való társításával. A csillag a profilnak a címzettel való kanonikus kiterjesztésére utal az alkalmazott szimulációs eljárásban.

A felszólítóhoz társítható információáramlás, ahogy a 3. táblázatban utalunk rá egy ∅ szimbólummal, a beszélő (magának vagy másnak tulajdonított) vágyából indul ki (1→1), vagy esetleg egy 3. személyéből (pl. *Ede szerint mihamarább kerjetez egybe!*, I. Szeteli-Dóla-Alberti (2019)), amit *félreérthet* a beszélő. A feladói szerep megválasztása során sincsen könnyű dolga, mert az udvariasság minden társadalomban bonyolult elvárásrendszerrel társít a direktív beszédakt típusokhoz. Az Andor-riportban például megjegyzi Searle (Andor 2011: 11), hogy az angolban az imperatívuszot már alig használják beszélői érdekvényesítést szolgáló utasításra, elkerülendő a hatalom fitogtatásának látszatát. Az aktus *sikere* azon múlik, hogy a feladó szerepet jól ismerje fel a hallgató, és jól „számítsa ki” abból a címzetti szerepét, ne legyen semmilyen *félreértés* ebben. A beszélői elvárást nem feltétlenül hajlandó a hallgató a magáévá tenni (2→2), *mérlegelheti*, hogy mit vállaljon el. Végül a teljes információáramlás áttekintéséhez hozzátartozik, hogy a hallgatónak sikerül-e *hibátlanul* végrehajtani az adott pozíciók tartalom megvalósítását (2→0) – az illokúciós logikában ezen illesztés alapján definiálják a direktív típust (dir_{2⇒0}) –, esetleg tovább tudja-e adni a teendőt egy 3 személynek, vagy kudarcot vall.³²

³² Ezen a ponton illeszthetjük be a NEALIS rendszerébe az *indirekt* beszédaktust; amiről az illokúciós logika ismertetése során csupán említés tételük (S&V:10), a formalizált logikai rendszerben nem definiálják. A láncolatba egyfajta defektivitást előidézve illesztheti be a beszélő a „direkt” feladói szerep helyett az indirektet (1→1→...), arra apellálva, hogy a hallgató majd elvégzi az invertálás műveletét (...→2→2) – ami ismét egy defektív lépés, de a két defektív lépés éppen semlegesítheti egymást. Eme kooperatív játék megragadásához elengedhetetlen egy olyan típusú elmereprezentáló globális ontológia, amelyet a (6) pontban megadtunk. A két érdekelt elme gráfszerűen felépülő hálózatában (Alberti-Kleiber 2023) a direkt és az indirekt beszédaktushoz kapcsolódó, nem feltétlenül megegyező pozíciók tartalmaknak (egy definiált értelemben) „elérhető távolságban” kell lenniük egymástól, hogy a

A kérdő profilhoz kapcsolódó információáramlást az alapján a kompozicionális kapcsolat alapján tudjuk meghatározni, hogy a kérdés nem más, mint felszólítás kijelentés megtételére (4.3.). Ez alapján a 3. táblázatban a megfelelő mezőben két láncolatot látunk. A beszélő kezdeményezi az információáramlást ($1 \rightarrow 1$), elindítva egy felszólításra jellemző láncolatot, amelyhez ebből adódóan ugyanazok a bukta-tók járulhatnak, mint egy felszólítás esetében. A hibátlan sikeresség az, ha a hallgató pontosan megérti, hogy mi érdekli a beszélőt ($1 \rightarrow \dots \rightarrow 2$). A kijelentő láncolat az evidenciaforrástól indul ([023] $\rightarrow 2$), és tévedések, blöffök, hazugságok, félreértések akadályozhatják az információ ideális célba érését.

Egy kérdésre (pl. *Leoltsam a lámpát a hallban?*) felszólítás is lehet az elvárt válasz (*Oltsd le, kérlek!*), ami a második információáramlási láncolatot felszólító karakterűvé módosítja; ezért önálló mondatípusnak vettük fel a táblázatban a kérdő–felszólítót.

Végül a 2.4. pontban tárgyalt – címzett nélküli profilú – *vajon*-kérdő mondatípus-ról kell még említést tennünk. Eredendő formájában (így címzett nélkül) csökevényes az őt karakterizáló információáramlási láncolat, ami megkülönböztethetetlen az óhajtóétól, ahogyan azt a 3. táblázatban mutatjuk. Címzetszimulálással tárható fel a karaktere; így a kérdő mondatípussal azonosul. Még a kérdő–felszólító típusnak is van minor megfelelője. *Vajon oltsam le a lámpát? Ezt kérné tőlem a házigazda, ha itt lenne?* – így hezitálhat egy beszélő; aki a szimuláció valóra válásaképpen kaphat is választ a hallgatóságából, például imígyen: *Oltsd le! [A múltkor hasonló helyzetben pont ezt kérte tőlem.] / [Spóroljunk!]*

6. Eseményszerkezet

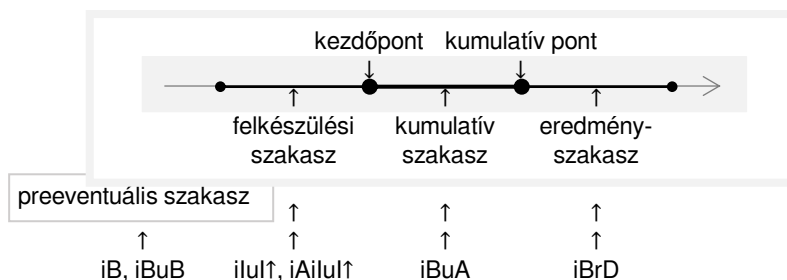
A kommisszív és a deklaratív beszédaktustípus 5.1.-ben említett *mismatch*-problémájának (G_{comm} , G_{decl}) a megoldásával vagyunk még adósak. (1. ábra; Gärtner (2012: 245–246)). A mondatípusok és a beszédaktustípusok közötti megfeleltetés szempontjából nem indokolható, hogy mindkét beszédaktustípus kijelentő mondat formájában szokott testet ölteni (3. táblázat); nincs tehát külön mondatípusuk, a kommisszív pedig az illokúciós logika rendszerében a direktív „közelében” kellene legyen afféle „önfelszólítás” gyanánt, aminek a felszólító mondatípus a megfelelője (S&V: 95). A megoldás kulcsa az utolsó eleme a tanulmány több lépésben szemléltetett alaptézisének (1):

(19) $\Re\text{ALIS} = \text{I} + \text{BDA}_{\text{S\&V}} + \text{címkerekurzió} + \text{differenciálás} + \text{eseményszerkezet}$

Ideidézünk Alberti et al. (2021: 132) releváns ábráját, majd egy példabokorban szemléltetjük az érintett beszédaktustípusokat:

---

felvázolt kódolást ($1 \rightarrow 1$) a beszélő, a dekódolást pedig ($2 \rightarrow 2$) a hallgató végre tudja hajtani. Ha egy beszélőközösségben ugyanazok a tartalmak gyakran kerülnek ilyen típusú alkalmazásra, indokolt a szóban forgó láncolat konvencionalizálódását feltételezni – amit követően a korábban egymást semlegesítő defektivitáspárnak tekintett lépéseket már nem is kell annak tekinteni, hanem egy profil konvencionális kifejezését láthatjuk benne.

2. ábra

A teljes eseményszerkezet egy modellje (Kamp–Genabith–Reyle 2011; Farkas–Ohnmacht 2012; Szeteli et al. 2022; 2023), illetve az eseményszerkezet és az intenzionális profil alapvető kapcsolata³³

- (20) A kommisszív és a deklaratív beszédaktustípus, ami – az asszertívval megegyező módon – kijelentő mondatfípussal fejezendő ki a világ nyelveiben
- (Ígérem, hogy) még márciusban megírom a cikket. [kommisszív]
  - Elnapolom az ülést. [deklaratív]
  - Most kedd van. És látod, Lara megírta a cikket. [asszertív]
  - Lara éppen [írja a cikket] / megy haza. [asszertív]
  - Lara megírja / [meg fogja írni] a cikket. [asszertív]

Az asszertív 'állítástevő' beszédaktus referenciaideje egy propozíciós tartalom által megjelenített eseményszerkezet mindhárom szakaszába eshet: az eredmény-szakaszba is (20c), a kumulatívba is (20c'), a felkészülésiébe is (20c''). Ennek fényében a kommisszív 'elköteleződő' típusba tartozó mondat – elsődlegesen – nem „önfelszólítás”, hanem asszertív karakterű, azaz kijelentést tevő mondat, ami történetesen egy eseménynek a felkészülési szakaszára utal. Pontosabban arra, hogy a mondat Ágense, az ígérteendő, elszánta magát az adott cselekvésre. Az 5.3. pontban bemutatott információáramlási láncolatokhoz hasonlóan a megjelenített háromsztatú eseményszerkezet teljes spektrumát igazságértékelésnek kell alávetni; és egyfajta defektivitást jelent, ha nem valósult meg az eredményállapot a maga kanonikus módján. Ha a (20c'–c'') példákban említett cikk soha nem készül el, vagy Lara soha nem ér haza, mert otthonától másfél kilométerre elragadja egy csapat földönkívüli, attól még nem tekintendő egyik mondat sem a beszélő hamis/hazug állításának; mindamelllett a legtisztább, minden defektivitástól mentes helyzet az, ha a valóság úgy alakul, hogy Lara sikeresen megírja a cikket, illetve

³³ A háromsztatú eseményszerkezethez kapcsolódó profilelemek a fő mondatfípussok intenzióanalízis profiljait bemutató 1. táblázat kiegészítését (is) ellátják. A különböző attitűdök ugyanis tipikusan eltérő eseményszerkezeti szakaszokhoz kötődnek. A szándék például a felkészülési szakaszhoz tartozik – a beszélő annyit érhet el direktív beszédaktusával, hogy a hallgató megérlelje magában a szándékot a propozíciós tartalom megvalósítására. A vágy viszont alapvetően az eredményszakaszra irányul. *Írj erről egy cikket!* – mondja valaki; a szándéka nyilván arra irányul (közvetlenül), hogy a hallgató komoly elhatározással nekiüljön a munkának, a vágya viszont az, hogy a hallgató (és a világ) egy kiváló cikkel gazdagabb legyen.

hazaér. Ha kiderül, hogy nem így történik, azt preferált később szóvá tenni, hiszen a hallgató a sikeres cikkírást/hazaérést kell hogy alapnak tekintse. Amiből a kommisszív beszédaktus esetére vonatkozóan az következik, hogy az adott tekintetben minden defektivitástól mentes folyása a világnak az, ha a megígért esemény sikeresen eljut az eredményszakaszba. Vagyis a (20a) esetében a beszélő megírja a cikket. Ebben benne foglaltatik, hogy áthalad a kumulatív szakaszon, amit valóban tekinthetünk egyfajta önfelszólítás végrehajtásának. A kommisszív beszédaktustípus tehát valójában asszertív – nem egyenrangú típus, csupán altípus –, de történetesen olyan, amelynek defektivitásmentessége éppúgy sikeres cselekvést követel meg, mint a direktív típusban.

A deklaratív beszédaktustípusról is azt állítjuk, hogy nem egyenrangú alternatívája az asszertív típusnak, hanem altípusa annak. Az eseményszerkezet szempontjából az a különlegessége, hogy az adott mondat kimondása jelenti a kumulatív szakaszt, és kimondásával elő is áll az eredményszakasz. Az elnapolás eseményének például (20a) a kumulatív szakasza maga a megnyilatkozásaktus, ahogy a szavakat néhány tizedmásodperc alatt végigmondja a beszélő. Az információáramlási láncolat szempontjából pedig az a direktív altípus specifikuma, hogy az [1→1] átmenet során (3. táblázat) ki van zárva az egyébként defektivitással fenyegető blöffölés és hazugság esete.³⁴

Summa summarum, a mondatípusok rendszeréhez nem illeszkedő deklaratív és kommisszív beszédaktustípusok azért nem mutatnak más viselkedési mintázatot a szóban forgó megfeleltetés szempontjából, mint az asszertív típus, mert valójában annak az altípusai.

7. Összegzés

A tanulmány gondolatmenete két folyamatosan összefonódó szálon fut. Az egyik szál a beszédaktustípusok természetének (3. szakasz), illetőleg a mondatípusokhoz fűződő kapcsolatának (5.1. pont) az áttekintéséből indul ki. Az előbbi területen az illokúciós logika (S&V) funkcionalistának/pszichológistának nevezhető szempontrendszerét helyeztük figyelmünk középpontjába (3. szakasz). Az utóbbi területet (2.1.), ahol nyelvtipológiai (5.2.) és logikai–szemantikai szempontok mentén alakult ki a mondatípezálási és pragmatikai kategóriák rendszere, azzal jellemezhetjük, hogy a nyelvi forma szolgál a rendszerépítés kiindulópontjául (2.3–2.4.). A másik szálon újabb (Alberti et al. 2019b; 2021), az adott célnak alávetett bemutatását végezzük el a formális irányzatban gyökerező, *reALIS* nevű pragmaszemantikai megközelítésünknek (2.2–2.4.). A két szál ott fut össze, hogy azt állítjuk: a *reALIS*

³⁴ Amúgy lehetséges a szóban forgó átmenet során defektivitást előidézni: jogosulatlan deklarációval. Mind a tévedésnek, mind a blöffölésnek/hazugságnak megvan a megfelelője a deklaratív altípusban. A (20) példán bemutatva: a tévedés megfelelője az az eset, ha valaki szentül meg van róla győződve, hogy joga van elnapolni az ülést mondjuk annak összehívójaként, miközben a releváns alapszabályzat az elnapolást csak a társaság háromtagú elnökségének együttes támogatása esetén teszi lehetővé. A hazugság megfelelője: ha az ülés összehívója ismeri az imént említett szabályt, de úgy tesz, mintha nem ismerné. A blöffölés megfelelője pedig az lehet, ha az ülés összehívója úgy napolja el az ülést, hogy nem tudja, pontosan mit ír elő az alapszabályzat, de úgy tesz, mintha biztosan tudná, hogy az ülés összehívójaként joga van az elnapoláshoz.

– élethossziglani elmerepresentációvá kiteljesedő dinamikus megközelítéséből és globális ontológiájából (6) adódóan – kézenfekvően kínálja a pszichologista/funkcionalista megközelítés eredményeinek maradéktalan integrálását, miközben számot ad a funkcionalista beszédaktustípusok és a formalista mondattípusok kapcsolatrendszeréről (5.2., 5.3., 6.). Aprólékosan kimutatjuk, hogy $S\&V$ illokúciós aktusainak komponensei (amelyekre alább az $I+BDA_{S\&V}$ rövidítéssel utalunk) újraértelmezhetőek a logikai–szemantikai irányzat diskurzuszerepresentációs szintjeinek attitűdjelölőiként (3. szakasz). Ha pedig ehhez hozzáteszünk három olyan innovatív elemet, amelyek $S\&V$ illokúciós logikájának formális rendszerében nem kapnak szerepet, akkor éppen eljutunk a $\Re$ ALIS elmélethez:

(21) $\Re$ ALIS = $I+BDA_{S\&V}$ + címkerekurzió + differenciálás + eseményszerkezet

A képlet azt fogalmazza meg, hogy a $\Re$ ALIS nem szembenáll a klasszikus austini–searle-i pragmatikai világgal, hanem integrálja azt a formális irányzatba, és továbbfejleszti a funkcionalista rendszerben is jól megragadható pontokon. Az innovatív elemeket a 4–6. szakaszban ismertetjük, sorban.

A 4. szakaszban a mellett érvelünk, hogy a beszédaktustípusok halmazának definiálása során az illokúciós logikában is alkalmazott rekurziós technika (4.1.) az egyes attitűdök definiálása során is alkalmazandó: a tudatelméleti kutatások kiindulópontját jelentő mentalizáció (Wimmer–Perner 1983) megragadásához rekurzívan definiálható komplex attitűdcímkek szükségesek (4.2.).

Az 5. szakaszban felvázolunk egy olyan felfogást, ahol világos terminológiával elkülönítik a beszélő és a hallgató – mint cselekvő ágensek – párosát a feladó és a címzett – mint nyelvi konvenciókban rögzült szereplőtípusok – párosától (Oishi 2014, 2016). A $\Re$ ALIS megközelítésében ez a differenciálás szignifikánsan túllép a pusztán terminológiai tisztázáson, és az illokúciós logika központi jelentőségű illesztési kérdéskörébe (5.1.) integrálódik, az illesztésen keresztül pedig összekapcsolódik a Montague-féle formális szemantikai világ modell alapú mintaillesztő-igazságértékelő alapmechanizmusával. Rámutatunk, hogy a megfeleltetés egyik sarkalatos pontja a felkiáltó mondat státuszának a tisztázása (5.2.). Ezt követően elhárul az utolsó akadály is az elől, hogy az illokúciós logika beszédaktustípusai és a „formális nyelvészek” mondattípusai között feltárjuk a kapcsolatot – azon keresztül, hogy a beszédaktus sikerességét és defektivitásmentességét aprólékosan kiértékeljük, minden olyan mozzanatot figyelembe véve, ami a perlokúciós hatásmechanizmus ($S\&V$: 11) mozzanatának tekinthető (5.3.); az ezt bemutató 3. táblázatot tekintjük a tanulmány csúcspontjának.

A 6. szakaszban felvázoljuk azt a megközelítést, amelyben háromszatú eseményszerkezetet rendelünk az igei jelentésekhez, ahol a szokásosan feltételezett kumulatív szakasz és eredményszakasz mellett (Kamp–Genabith–Reyle 2011) egy felkészülési szakaszt is tekintetbe vesznek (Farkas–Ohnmacht 2012). Erre alapozva igazoljuk, hogy a mondattípusok rendszeréhez nem illeszkedő deklaratív és kommisszív (ígérő/elkötelező) beszédaktustípusok (Gärtner 2012: 245–246) azért nem mutatnak más viselkedési mintázatot a szóban forgó megfeleltetés szempontjából, mint az asszertív (állítástevő) típus (ugyanúgy kijelentő mondat-típussal fejezendőek ki), mert valójában annak az altípusai.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton köszönjük a tanulmány két korábbi változata bírálóinak az észrevételeit, külön kiemelve azt a javaslatot, hogy a *reALIS*-t a S&V-féle illokúciós logikával (Searle–Vanderveken 1985) vessük össze. Szeretnénk továbbá ezúton deklarálni a *reALIS* Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport nevében, hogy az e tanulmányból és két másik JENY-es tanulmányunkból (Alberti et al. 2019b; 2021) álló triádöt – hozzávéve még Szeteli–Gocsál–Alberti (2019) szintén *reALIS* bázisú JENY-es tanulmányát – úgy tekintjük, hogy együttesen egy olyan *reALIS*-könyvet alkotnak, ami a magyarországi jelentéstani és nyelvhasználati kutatások legjelentősebb, legkiválóbb, legelhivatottabb fórumán jelenhetett meg – amiért hatalmas köszönettel tartozunk a jelenlegi szerkesztőknek és Maleczki Mártának.

Hivatkozások

- Aijmer, Karin – Ad Foolen – Anne-Marie Simon-Vandenberg 2006. Pragmatic markers in translation: a methodological proposal. In Kerstin Fischer (szerk.) *Approaches to Discourse Particles*. (Studies in Pragmatics 1) Brill. 101–114. [doi:10.1163/9780080461588_007](https://doi.org/10.1163/9780080461588_007).
- Alberti, Gábor 2000. Lifelong discourse representation structures. *Gothenburg Papers in Computational Linguistics* 00–5:13–20.
- Alberti Gábor 2011. *reALIS. Interpretálók a világban, világok az interpretálóban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Alberti, Gábor – Kata Balogh – Judit Kleiber 2002. GeLexi Project: Prolog implementation of a totally lexicalist grammar. In Dick de Jongh – Henk Zeevat – Marie Nilssena (szerk.) *Proceedings of the 3rd and 4th Tbilisi Symposium on Language, Logic and Computation*. Amsterdam – Tbilisi: ILLC – University of Tbilisi. <https://tinyurl.com/JENY-Alberti-et-al-2002>.
- Alberti, Gábor – Katalin Balogh – Judit Kleiber – Anita Visket 2003. Total lexicalism and GASGrammars: A direct way to semantics. In Alexander Gelbukh (szerk.) *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing. CILING 2003*. (Lecture Notes in Computer Science 2588) Berlin, Heidelberg: Springer. 36–47. [doi:10.1007/3-540-36456-0_4](https://doi.org/10.1007/3-540-36456-0_4).
- Alberti, Gábor – Mónika Dóla – Eszter Kárpáti – Judit Kleiber – Anna Szeteli – Anita Visket 2019a. Towards a cognitively viable linguistic representation. *Argumentum* 15:62–80.
- Alberti Gábor – Dóla Mónika – Kárpáti Eszter – Kleiber Judit – Szeteli Anna – Visket Anita 2019b. Kérdésszerű világaink. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2:11–35. [doi:10.14232/JENY.2019.2.3](https://doi.org/10.14232/JENY.2019.2.3).
- Alberti Gábor – Dóla Mónika – Kárpáti Eszter – Kleiber Judit – Visket Anita – Szeteli Anna 2021. Lehetséges lehetséges világaink. *Jelentés és Nyelvhasználat* 8/1:105–145. [doi:10.14232/JENY.2021.1.6](https://doi.org/10.14232/JENY.2021.1.6).
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2004. The GeLexi MT project. *Proceedings of the 9th EAMT Workshop: Broadening horizons of machine translation and its applications*. Malta: European Association for Machine Translation. 1–10.

- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2010. Grammar of $\mathfrak{Re}ALIS$ and the implementation of its dynamic interpretation. *Informatica* 34/1:103–110.
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2012. Where are possible worlds? (Arguments for $\mathfrak{Re}ALIS$). *Acta Linguistica Hungarica* 59/1–2:3–26.
[doi:10.1556/ALing.59.2012.1-2.1](https://doi.org/10.1556/ALing.59.2012.1-2.1).
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2014. $\mathfrak{Re}ALIS$. Discourse representation with a radically new ontology. In Ludmila Veselovská – Markéta Janebová (szerk.) *Complex Visibles Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure*. (Olomouc Modern Language Monographs 4) Olomouc: Palacký University. 513–528.
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2023. Lifelong (mind) representationalism in dynamic semantics. (Megjelenés alatt) *Acta Linguistica Academica*.
- Alberti Gábor – Kleiber Judit – Kárpáti Eszter 2017. Reális ($\mathfrak{Re}ALIS$) kép a másik elméjéről. In Márton Miklós – Molnár Gábor – Tózsér János (szerk.) *Más elmék*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 237–268.
- Andor, József 2011. Reflections on Speech Act Theory: An interview with John R. Searle. *International Review of Pragmatics* 3/1:113–134.
[doi:10.1163/187731011X563755](https://doi.org/10.1163/187731011X563755).
- Asher, Nicholas – Alex Lascarides 2003. *Logics of Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Austin, John Langshaw 1975 [1962]. *How to Do Things With Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Condoravdi, Cleo – Sven Lauer 2012. Imperatives: Meaning and illocutionary force. In Christopher Piñón (szerk.) *Empirical Issues in Syntax and Semantics 9*. Paris: CSSP. 37–58.
- Dowty, David R. – Robert E. Wall – Stanley Peters 1981. *Introduction to Montague Semantics*. (Studies in Linguistics and Philosophy 11) Dordrecht: Reidel.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. (Cambridge Syntax Guides) Cambridge: Cambridge University Press. [doi:10.1017/CBO9780511755088](https://doi.org/10.1017/CBO9780511755088).
- Farkas, Judit – Magdolna Ohnmacht 2012. Aspect and eventuality structure in a representational dynamic semantics. In Gábor Alberti – Judit Farkas – Judit Kleiber (szerk.) *Vonzásban és változásban*. Pécs: PTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája. 353–379.
- Farkas, Donka F. – Floris Roelofsen 2017. Division of labor in the interpretation of declaratives and interrogatives. *Journal of Semantics* 34/2:237–289.
[doi:10.1093/jos/ffw012](https://doi.org/10.1093/jos/ffw012).
- Gärtner, Hans-Martin 2012. Does Searle's challenge affect chances for approximating assertion and quotative modal wollen? In Andrea C. Schalley (szerk.) *Practical Theories and Empirical Practice: A linguistic perspective*. (Human Cognitive Processing) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 245–256. [doi:10.1075/hcp.40.09gar](https://doi.org/10.1075/hcp.40.09gar).
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof – Frank Veltman 1996. Coreference and modality. In Shalom Lappin (szerk.) *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Blackwell. 179–213.

- Gyuris Beáta 2008. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 639–682.
- Gyuris Beáta 2013. Megjegyzések a pragmatika tárgyáról és hasznáról. *Magyar Nyelv* 109/2:162–170.
- Halm, Tamás 2019. The semantics of weak imperatives revisited: Evidence from free-choice item licensing. *Acta Linguistica Academica* 66/4:445–489. [doi:10.1556/2062.2019.66.4.1](https://doi.org/10.1556/2062.2019.66.4.1).
- Kamp, Hans – Ágnes Bende-Farkas 2019. Epistemic specificity from a communication-theoretic perspective. *Journal of Semantics* 36/1:1–51. [doi:10.1093/jos/ffy005](https://doi.org/10.1093/jos/ffy005).
- Kamp, Hans – Josef van Genabith – Uwe Reyle 2011. Discourse Representation Theory. In Dov M. Gabbay – Franz Guenther (szerk.) *Handbook of Philosophical Logic*. Vol. 15. Berlin: Springer. 125–394. [doi:10.1007/978-94-007-0485-5_3](https://doi.org/10.1007/978-94-007-0485-5_3).
- Kamp, Hans – Uwe Reyle 1993. *From Discourse to Logic. Introduction to Modeltheoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory*. (Studies in Linguistics and Philosophy 42) Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. [doi:10.1007/978-94-017-1616-1](https://doi.org/10.1007/978-94-017-1616-1).
- Karttunen, Lauri 1976. Discourse referents. In James D. McCawley (szerk.) *Notes from the Linguistic Underground*. (Syntax and Semantics 7) New York: Academic Press. 363–385. [doi:10.1163/9789004368859_021](https://doi.org/10.1163/9789004368859_021).
- Kas Bence 2005. Az óhajító mondatok kategóriája. *Nyelvtudományi Közlemények* 102:136–174.
- Kleiber, Judit 2018. Similar intentions with different underlying wishes: Intensional profiles of imperatives in Hungarian. *Jezikoslovlje* 19/3:365–391.
- König, Ekkehard – Peter Siemund 2007. Speech act distinctions in grammar. In Timothy Shopen (szerk.) *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press. 276–324. [doi:10.1017/CBO9780511619427.005](https://doi.org/10.1017/CBO9780511619427.005).
- Landman, Fred 1986. *Towards a Theory of Information: The Status of Partial Objects in Semantics*. Dordrecht: De Gruyter. [doi:10.1515/9783111715773](https://doi.org/10.1515/9783111715773).
- Langacker, Ronald W. 2017. Evidentiality in Cognitive Grammar. In Juana I. Marín Arrese – Gerda Haßler – Marta Carretero (szerk.) *Evidentiality Revisited: Cognitive Grammar, Functional and Discourse-Pragmatic Perspectives*. (Pragmatics & Beyond New Series 271) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 13–55. [doi:10.1075/pbns.271.02lan](https://doi.org/10.1075/pbns.271.02lan).
- Lauer, Sven 2013. *Towards a Dynamic Pragmatics*. PhD disszertáció. Stanford: Stanford University.
- Leiss, Judit 2014. Modes of modality in an Un-Cartesian framework. In Sibilla Cantarini – Werner Abraham – Elisabeth Leiss (szerk.) *Certainty-uncertainty – and the Attitudinal Space in Between*. (Studies in Language Companion Series 165) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 47–62. [doi:10.1075/slcs.165.03lei](https://doi.org/10.1075/slcs.165.03lei).
- Maier, Emar 2010. Presupposing acquaintance: A unified semantics for *de dicto*, *de re* and *de se* belief reports. *Linguistics and Philosophy* 32/5:429–474. [doi:10.1007/s10988-010-9065-2](https://doi.org/10.1007/s10988-010-9065-2).

- Maier, Emar 2016. Attitudes and mental files in Discourse Representation Theory. *Review of Philosophy and Psychology* 7/2:473–490. doi:10.1007/s13164-015-0296-6.
- Montague, Richard 1973. The proper treatment of quantification in ordinary English. In Jaakko Hintikka – Edith Moravcsik – Patrick Suppes (szerk.) *Approaches to Natural Language: Proceedings of the 1970 Stanford Workshop on Grammar and Semantics*. (Synthese Library 49) Dordrecht: Springer Netherlands. 221–242. doi:10.1007/978-94-010-2506-5_10.
- Montague, Richard 1974 [1970]. English as a formal language. In Richmond H. Thomason (szerk.) *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*. New Haven, London: Yale University Press. 188–221.
- Oishi, Etsuko 2014. Discursive functions of evidentials and epistemic modals. In Sibilla Cantarini – Werner Abraham – Elisabeth Leiss (szerk.) *Certainty-uncertainty – and the Attitudinal Space in Between*. (Studies in Language Companion Series 165) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 239–262. doi:10.1075/slcs.165.14ois.
- Oishi, Etsuko 2016. Austin's speech acts and Mey's pragmemes. In Keith Allan – Alessandro Capone – Istvan Kecskes (szerk.) *Pragmemes and Theories of Language Use*. (Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology) Berlin: Springer. 335–350. doi:10.1007/978-3-319-43491-9_18.
- Partee, Barbara H. 1996. The development of formal semantics in linguistic theory. In Shalom Lappin (szerk.) *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Blackwell. 11–38.
- Rácz Endre – Takács Etel 1987. *Kis magyar nyelvtan*. Budapest: Gondolat.
- Sadock, Jerrold – Arnold Zwicky 1985. Speech act distinctions in syntax. In Timothy Shopen (szerk.) *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press. 155–196.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <https://tinyurl.com/jeny-schirm-2011>.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139173438.
- Searle, John R. 1976. A classification of illocutionary acts. *Language in Society* 5/1:1–23.
- [S&V] Searle, John R. – Daniel Vanderveken 1985. *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szeteli Anna 2021. Az inferencialitás és a közvetlen tapasztalat – Beszélői „visszaélések” a szerintem kifejezés tükrében. Előadás. XXXV. OTDK. Miskolc.
- Szeteli, Anna – Gábor Alberti – Judit Kleiber – Mónika Dóla 2018. The world is built with our words to each other. Basic and fine-tuned intensional profiles in Hungarian. In Veronika Vincze (szerk.) *XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. MSZNY 2018*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet. 78–88.

- Szeteli, Anna – Mónika Dóla – Gábor Alberti 2019. Pragmasemantic analysis of the Hungarian inferential-evidential expression *szerint*. *Studies in Polish Linguistics* Special Issue 1:207–225. [doi:10.4467/23005920SPL.19.013.10993](https://doi.org/10.4467/23005920SPL.19.013.10993).
- Szeteli Anna – Gocsál Ákos – Alberti Gábor 2019. Szemafor hát! *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/1:33–63. [doi:10.14232/jeny.2019.1.2](https://doi.org/10.14232/jeny.2019.1.2).
- Szeteli, Anna – Eszter Kárpáti 2021. Parancsolsz? *Mondattípus, illokúciós aktus, perlokúciós hatás*. Kézirat. PTE Nyelvtudományi Tanszék.
- Szeteli, Ádám – Attila Friedszám – Anna Szeteli – Laura Kárpáti – Judit Hagymási – Judit Kleiber – Gábor Alberti 2022. A kétrétegű dinamikus pragmatika implementációja. In Gábor Berend – Gábor Gosztolya – Veronika Vincze (szerk.) *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. MSZNY 2022*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet. 449–462.
- Szeteli, Ádám – Attila Friedszám – Anna Szeteli – Laura Kárpáti – Judit Hagymási – Judit Kleiber – Gábor Alberti 2023. Implementation of two-layered dynamic pragmatics. In Kohei Arai (szerk.) *Intelligent Systems and Applications*. (Lecture Notes in Networks and Systems 544) Cham: Springer International Publishing. 572–589. [doi:10.1007/978-3-031-16075-2_42](https://doi.org/10.1007/978-3-031-16075-2_42).
- Tulving, Endel 2005. Episodic memory and autonoesis: Uniquely human? In Herbert S. Terrace – Janet Metcalfe (szerk.) *The Missing Link in Cognition: Origins of Self-reflective Consciousness*. Oxford: Oxford University Press. 3–56. [doi:10.1093/acprof:oso/9780195161564.003.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195161564.003.0001).
- Varga, László 2016. The intonation of topic and comment in the Hungarian declarative sentence. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 5/2:46–77.
- Wimmer, Heinz – Josef Perner 1983. Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition* 13/1:103–128. [doi:10.1016/0010-0277\(83\)90004-5](https://doi.org/10.1016/0010-0277(83)90004-5).
- Zaefferer, Dietmar 2001. Deconstructing a classical classification: A typological look at Searle's concept of illocution type. *Revue Internationale de Philosophie* 55/216 (2):209–225.

A szerzőkről

Alberti Gábor (DSc) egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetemen, ahol a Nyelvtudományi Tanszéket és a »eALIS Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoportot vezet, amelynek valamennyi szerzőtárs a tagja. *Kárpáti Eszter* (dr. habil.) és *Kleiber Judit* (dr. habil.) egyetemi docensek ugyanezen a tanszéken. Alberti és Kleiber a logikai alapú formális pragmaszemantikai megközelítések kutatója. Kárpáti Eszter kutatásai a mentalizáció nyelvi vetületének leírására, diskurzusok »eALIS-modell szerinti elemzésére, illetőleg az orvos–beteg kommunikáció sajátosságaira irányulnak. *Szeteli Anna* jelenleg biológia–német tanár szakos pécsi egyetemi hallgató, aki több OTDK-díjjal jutalmazott pragmaszemantikai témájú dolgozat szerzőjeként 2021-ben Pro Scientia-díjban részesült.

Elérhetőségek:

{alberti.gabor, kleiber.judit}@pte.hu,

{karpati.eszter2, anna.szeteli}@gmail.com